REVISTA ISTORICĂ

Anul XVI, N-le 7-9. Iulie-Septembre 1930.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE

N. IORGA

cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL:

N. Iorga: Originea întrării României în Tripla Alianță.
„ „ Cărți representative în viața omenirii: II. Baroana de Oberkirch.
„ „ Biserica românească în 1809-10 (după documente nouă).
„ „ Originalitatea lui Virgiliu (comunicare comemorativă la Academia Română).
„ „ Elena Cherepovici, Doamna lui Petru-Vodă Mircea al Țerii-Românești (comunicare la Academia Română).
„ „ Pictorul elvețian Guillarmod și Românii.
Dări de samă, Cronică și Notițe istorice de *N. Iorga*.

1930
TIPOGRAFIA „DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 25 Lei.

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ
— DĂRI DE SAMĂ. DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —
PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

Anul al XVI-lea, n-le 7-9. Iulie-Septembre 1930.

Originea întrării României în Tripla Alianță.

Până acum nu s'au extras din marea culegere de documente germană, *Die neue Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914* („Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, im Auftrage des Auswärtigen Amtes hggb. von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme"), III, („das Bismarckische Bündnissystem"), 1922, actele privitoare la întrarea României în Tripla Alianță.

Cred că aduc un serviciu reproducînd aici pasagiile cele mai remarcabile:

1. Bismarck către Reuss, ambasador la Viena, Kissingen, 19 August 1883,

Schon jetzt möchte ich, mit Rücksicht auf den Besuch des Königs von Romänien, die Frage vertraulich anregen, ob es nützlich und möglich erscheint, unsere Friedensliga mit Italien auch nach Osten hin zu erweitern und dadurch die Politik von Rumänien, eventuell auch Serbiens und der Porte in feste Bahnen zu leiten. Den festen Punkt jeder derartigen Kristallisation würde immer unser dauerndes Bündnis zu zweien bilden (p. 263).

2. Reuss către Bismarck, 21 August 1883.

Das Einfügen Rumäniens in diese Kette würde eine sehr fühlbare Lücke ausfüllen und die Friedensliga wesentlich verstärken.

Die Möglichkeit, Rumänien in den Bund hinein zu ziehen hält der Minister nicht für ausgeschlossen, und dürften allerdings die Besuche die dessen König jetzt an den Höfen von Berlin und Wien macht einen guten Anlass geben, der Frage näher zu treten.

Graf Karoly hat heute wie seine Vorgänger und mit der Genehmigung seines Kaisers an dem Gedanken einer

www.dacoromanica.ro

näheren politischen Beziehung zu Rumänien immer festgehalten. Wenn es auch genötigt war, der dortigen Regierung gegenüber öfters eine scharfe und aufsehende Sprache zu führen, so hat er ihr gegenüber doch immer daher betont, dass er jeden Augenblick, und wenn er dort nur das geringste Entgegenkommen[1] finden würde, bereit wäre in ein intimeres Verhältnis zu diesem Königreich zu treten, welches bei etwaigen von aussenher drohenden Stürmen doch schliesslich immer darauf angewiesen wäre, sich an Oesterreich-Ungarn anzulehnen.

Ganz abgesehen von dem lebhaften Widerstand aber welchen die russische Regierung den österreichischen Interessen in der Donaufrage entgegen setze, habe dieselbe auch niemals einen Schritt (darauf kommt es nicht an, die Frage ist ob man sie braucht, mit oder ohne Schritt; nota lui Bismarck) getan, der den Wunsch einer Annäherung hätte erkennen lassen. Ganz in Gegenteil sei bei rein politischen Anlässen wie bei der Thronrede des Königs im Jahre 1881 und jüngst bei dem Fest zu Jassy dort eine Haltung eingenommen worden die Oesterreich-Ungarn verletzen musste. Aber, ungeachtet dieses Verhältnisses, sei er, Graf Karoly, auch heute bereit sich den von Euer Durchlaucht angeregten Gedanken anzuschliessen. Er zweifle nicht dass Hochdieselbe eine Form finden (Bismarck: Was ist das: zu finden? Die Form ist gegeben) würden um das Hineinziehen Rumäniens zu ermöglichen. Das könne ja auch sehr gut geschehen (Bismarck: ja), selbst wenn Rumänien den Londoner Vortrag nicht annähme. Wie gesagt, er würde gern seine Hand dazu bieten.

Ob es möglich sei, Bürgschaften für eine solche Situation zu erlangen, sei allerdings fraglich (Bürgschaft heisst hier Verlässlichkeit und diese Eigenschaft ginge den Rumänen leider sehr ab; Bismarck: leider). Der König sei zu schwach, wenn er auch gewiss den ehrlichsten Willen haben werde, sein Wort zu halten. Sein Minister des Aussern sei wohl denkend, habe aber keinen Einfluss auf

[1] Notă: Der Ton und die Behandlung war mitunter geringschätziger als der Inhalt.

www.dacoromanica.ro

das Volck; Herr Bratianu allein könne sich dessen rühmen. Dieser Staatsmann müsse man daher für die Sache gewinnen, denn er allein könne vielleicht einige Bürgschaft für die Befestigung des angestrebten Verhältnisses bieten. P. 265.

(Urmează un foarte important, dar prea lung pasagiu pe pp. 265-8.)

3. Raport al lui Bismarck, 8 Septembre 1883.

(A vorbit, la 8 Septembre cu Brătianu. El e gata a face legături cu Germania. Și în timpul războiului a fost pentru Austria. *E necesară granița Nistrului pentru Romănia.* In Austria agenți rusești se dau drept Romîni. *Ștefan-cel-Mare a domnit asupra Basarabiei mai mult, dar și asupra Bucovinei.* Rusia nu s'a plîns de nimic, dar Austria a fost dură față de Romînia. Admite o zăbavă în chestia Dunării. Dorește o alianță cu caracter ofensiv față de Rusia. Bismarck răspunde că nu se poate decît cea defensivă. Brătianu se teme să nu se facă apoi o înțelegere cu Rusia în dauna Romăniei. Austria, răspunde Bismarck, are interes să se înțeleagă cu ne-Slavii; Germania poartă interes Hohenzollernilor. Ea e gata să garanteze. Bismarck recomandă lui Brătianu ca, revenind de la Aix-les-Bains, să vadă pe Kalnoky. După aceia s'ar propune Impăratului Wilhelm „accesiunea" Romăniei la alianță. Germania s'ar oferi și ca mediatoare. Să se uite Brătianu la ce se petrece în Bulgaria. De ce-și trimete fiul la Paris? Rosetti e cunoscut ca francofil. Se amintește casul Candiano. Agentul romîn la Constantinopol e rudă cu Cuza și Caragheorghevici. P. 268.

4. Reuss către Bismarck, 26 Septembre 1883.

Kalnoky anunță că totul e gata. Brătianu cere un text. I se dă. Îl aprobă. E vorba de un act defensiv. *Brătianu ceruse gurile Dunării.* Austria voia un articol contra unor „menées politiques". Brătianu cere a se șterge, pentru lupta împreună, „commandement supérieur". Spune că nu vor ști nici Camerele. Germania vrea numai o „alipire": *beitreten?* El vrea o alianță „zu dreien". Pleacă la București. Pp. 269-71.

5. Bismarck către Reuss, 28 Septembre 1883.

www.dacoromanica.ro

Alianța în acest fel n'ar voi-o Rusia. Nu admite „în trei". Șovinismul romîn s'ar putea întinde. *România ar cere granița Nistrului.* P. 273.

6. Reuss către Bismarck, 30 Septembre 1883.

Regele Carol cere neapărat în trei. *Ibid.*

7. Reuss către Bismarck, 1-iu Octombre 1883.

Primește reservele. Se lasă afară cuvîntul *sécurité.* Brătianu acceptă legătură numai în doi (cu Austria). El nu știe de legătura austro-germană. Kalnoky cere și prevederea casului de atac austriac contra României și viceversa. „Er, der Minister, mache sich durchaus keine Illusion ůber die frendschaftlichen Gefůhle Rumäniens gegen Oesterreich-Ungarn." România vrea garanția lui Wilhelm I-iu. E o dovadă de ce cere regele Carol. Brătianu ar vedea o retragere a Germaniei. Și Impăratul Francisc-Iosif vrea o aderare a Germaniei. Pp. 274-6.

8. Busch către Reuss, 3 Octombre 1883.

Se așteaptă răspunsul lui Wilhelm. Stăruie să se lase afară pomenirea Rusiei. E bine să se facă legătura tot în doi. Pp. 276-7.

9. Busch către Reuss, 7 Octombre 1883.

Impăratul german nu vrea să se vorbească de Rusia și preferă legătura în doi. (P. 277).

10. Busch către Reuss, 8 Octombre 1883.

Să se vorbească de granița estică a Austriei. Dar e drept, spune Bismarck, că se poate face legătura cu Italia și Franța. Și, pentru România, Turcia, Bulgaria, Anglia. Se cumpănesc deci desavantagiile. Bismarck nu vrea să se pomenească Rusia și refusă alte negocieri. Pp. 277-8.

11. Reuss către Bismarck, 10 Octombre 1883.

Kalnoky primește a se lăsa la o parte Rusia. Ministrul austriac pleacă la București. Pp. 278-9.

12. Saurma către Bismarck, București, 13 Octombre 1883.

Sturdza și Brătianu se văd neprețuit asigurați, în ce privește neatîrnarea. E un zăvor contra Rusiei! Si guvernul în interior se întărește. Sturdza spune că Rușii devin nesuferiți; cumpără ziare. „Die oppositionellen Häupter erhielten in diesem Augenblick so erhebliche

www.dacoromanica.ro

pekuniäre Subventionen von Russland wie nie bisher." Rușii sînt desperați. Va veni el pentru confirmare la Viena. Pp. 279-80.

13. Busch către Bismarck, 22 Octombre 1883.

Romînii primesc, cu schimbările lui. Kalnoky întreabă dacă e vorba de o legătură în trei ori de o „accesiune". Inaintează o propunere pentru aceasta. „Die prinzipielle Zustimmung zur diesseitigen Akzession hat Seine Majestät bereits erteilt". P. 280.

14. Busch către Bismarck, 25 Octombre 1883.

Anunță că Impăratul vrea „accesiunea". Se adoptă pentru alianță formula: „dans une partie de ses États limitrophe à la Roumanie" [1].

N. Iorga.

Cărți representative în viața omenirii. — IV.

Revoluția francesă prin martori oculari

II.

Baroana de Oberkirch.

Nimic nu e mai interesant decît să se presinte paralel ce au văzut, simțit și apreciat asupra aceleiași serii de evenimente femei care nu s'au cunoscut ori abia au știut una de alta. Neașteptate potriviri se întîlnesc, datorită mai puternicei influențe a mediului asupra sufletului femeiesc, dar de atîtea ori icoana despre oameni și lucruri e alta din causa spontaneității aceluiași suflet.

Din memoriile baronesei de Oberkirch publicate în limba francesă *Mémoires de la baronne d'Oberkirch,* în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în două volume, ne privește cel din urmă, în care se cuprinde mai ales șederea la Paris în pragul Revoluției.

E o Alsaciană de origine, din țara cu datini deosebite, unde Consiliul superior, compus din magistrați, avea și dreptul de a judeca pe Suverani [2]. A trăit pe lîngă familia de Württemberg, din care

---

[1] Cf. și A. Pribram, *Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns, 1879-1914,* I (1920), p. 321.

[2] P. 307.

www.dacoromanica.ro

face parte acel duce Carol, despre care ea spune că era „așa de amabil de l-ar lua cineva și fără preot“ [1], și a fost tovarășa princeselor, mai ales a aceleia care, măritată cu zărghitul Mare-Duce Pavel, ajunse, alături de dînsul, Împărătească a Rusiei, ca să fie beneficiară, dacă nu complice, a uciderii acestui om anormal. A trăit pe la Strasbourg, și cu stăpînii și prietenii săi a petrecut la Mumpelgard-Montbéliard, unit cu Württemburgul la 1723. Aici a văzut pe la Harpe, „om plin de ură și de fiere“ *(haineux et bilieux)*, pe părechea rusească, urmărită de gelosia Ecaterinei, pe marchisul de Vernouillet, bastard al lui Ludovic al XV-lea, pe unii prinți germani. Distracții naive de provincie: hîrtii aprinse la nasul dormitorilor, lotto, șah. Mai tîrziu o legătură de amiciție unește pe această Germană francisată cu ducesa de Bourbon, inteligentă, vioaie și originală, mama ducelui de Enghien, menit unei așa de tragice morți în șanțurile de la Vincennes supt gloanțele lui Bonaparte; soțul a furat-o de la mănăstire și a părăsit-o și ea se distrează călătorind, cîntînd din harpă, pictînd, ocupîndu-se de cronologia lui Lavater, de mesele învîrtitoare ale lui Mesmer, de misticismul exaltat care e în aier.

Baroneasa crește astfel spirituală, atîta de sănătoasă cît să i steabine, capabilă de a spune în fața unui compliment care-i face plăcere: „Nu pentru mine, Doamne!, *je le savais bien, du reste*“ [2]. Ajunsă la Paris, nu se mai deslipește de mierea ursului.

O farmecă teatrele: Opera, cu M-lle Grimard, Italienii, unde se joacă, pe un delicios subiect medieval, *Aucassin et Nicolette* de Sedaine și Grétry, cu Madame Dugazon, Teatrul Nou, cel de fantoșe italiene: *fantoccini*, Teatrul Beaujolais, cu „pantomime amestecate cu cîntec“. Știe că sînt teatre scandaloase tot mai mult, și ducesa de Bourbon era să meargă incognito la Porcherons. Urmărește pe musicanți: Glück în luptă cu Puccini, pe dănțuitori: cei doi Vestris, tată și fiu, Gardel. Vede *La Folle Journée*, cu Gustav al III-lea, aplaudat. Admiră pe acela care joacă singur comedia cu tipuri din toate țerile. O încîntă zgomotul, strigătele, șuierăturile. Contele de Albaret are musicanții săi proprii și dă cercetatele „concerts du jour“ în casa „cea mai veselă, mai amusantă, poate, din tot orașul“. Place foarte mult și ecuierul engles Astley. „Anglomania face progrese imense. Vreau să fie Englesi cu orice preț,

[1] P. 197.
[2] P. 131.

www.dacoromanica.ro

și această pretenție șterge la noi spiritul natal": bătrînul duce de Orléans, tînărul conte de Artois, fratele regal, aprobă; Ludovic al XVI-lea e hotărît contra. La cutare bal de copii se vede „frac engles de postav albastru, cizme răsfrînte, perucă de vizitiu", fără spadă [1].

Lumea e nebună după mode. Se merge la Mlle Bertin pentru a-și face cineva o „pălărie țigănească", *chapeau bohémien*. „Evantaiștii" cîștigă mult; unul din ei „zugrăvește lucrurile *à la gouache* așa de nu-l va putea întrece nici Boucher, nici Watteau", ceia ce e, cu voia nobilei doamne, cam tare. Regina caută, cu toată cochetăria ei, a opri risipa penelor. Se caută *rouge de Sèvres*. Bărbații se ieau la întrecere cu femeile, purtînd jiletce brodate cu „subiecte de vînătoare și lupte de cavalerie, chiar și lupte maritime"; nasturii, mari cît o piesă de șase livre, sînt portrete de cesari, de regi, miniaturi de familie, chipuri ale femeilor iubite.

Se fac multe visite. Abia de rămîne vreme pentru a vorbi cu soțul sau a face corespondența. „Moda era mai ales pentru visitele de dimineață. Alergau unii la alții, siguri de a nu se întîlni, dar era o furie." La dejunuri „n'au nimic a-și spune și aleargă după spirit". La trei ceasuri dineurile scurte. „Înghit, nu mai gustă", zice un bucătar. Timpul *gourmandisei* a trecut. Masa e sumptuoasă, deschisă de *maître d'hôtel*. Numai gluma poate reținea pe oaspeți ori plăcerea de a se găsi alături părechile. „Bărbații, de fapt, n'au vreme să mănînce și să beie." Se simte o plăcere pipărată să se meargă la restaurantul „țerănesc", la *Chaumière*, unde se dă cremă, „fructe în mușchiu, floricele de cîmp și cuiburi de pasări la capete".

Mai sînt saloane, dar mai mult pentru știrile curente, *nouvelles à la main;* oamenii strălucitori, știind scrima conversațiilor, *les beaux esprits,* dispar.

În schimb se joacă mult cărțile; și la balul reginei: *trente, rēversis*. Se „decupează portrete" și cu mînile goale, fără foarfece: și scene întregi.

Magia, magnetismul, al lui Mesmer, unele și mai tari, sînt la modă; Ledru, Bertin, dr. Thouvenel, Martinez, Pasqualis teosoful, St. Martin cu „Raporturile între Dumnezeu, om și univers", sînt la modă. Se caută somnambulii. Se aleargă la ședințile „diabolice"

[1] Sînt și *concerts spirituels*.

www.dacoromanica.ro

ale fratelui mai mare al regelui, căruia i se prezice coroana[1].

În general, oboseală și urît. „C'est ennuyeux, mais cela m'amuse", zice ducesa de Bourbon. Fiecare caută a se distruge în rafinare. „O, doamnă nu pronunțați acest cuvînt, că leșin" [2].

Din descoperirile științii se face un motiv inedit de distracție: astfel cetirea surdo-muților, descoperirile lui Montgolfier: la Strasbourg nacela arde, Blanchard face însă douăzeci și șase de zboruri, și mulțimea, la Frankfurt, îl duce în triumf. Se rîde pe socoteala ducelui de Orléans, care se arătase laș și la ciocnirea de la Ormesson, cînd, abia suit în mașină, se roagă să-l lase jos[3].

Lumea pe care o întîlnim în aceste pagini naturale și vioaie, de o perfectă sinceritate, e de multe feluri.

Străina atît de răpede și de complect parisianisată a cunoscut pe eroii războaielor francese din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: bailul de Suffren, contele de Estaing[4]. Ea a stat la masă cu fostul ambasador la Constantinopol, de St.-Priest [5].

Din lumea femeiască, față de care nu e darnică în recunoașteri, d-na de Staël îi pare, ca și d-nei de Genlis, „urîtă, stîngace, mai ales *pregătită (empruntée)*. Nu știa ce face cu dînsa și se găsia foarte ne la locul ei, văzîndu-se în mijlocul eleganței de la Versailles", — pe cînd ce frumos, „perfect frumos", și bine crescut soțul suedes! E o parvenită, la care „Genevesa se vede prin soția de ambasador", prin femeia superioară; mama ei e „cea mai detestabilă pedantă de pe lume"; baroneasa nu uită că Necker și-a început cariera ca simplu casier la bancherul Thélusson: în societatea ei e „detestat" pentru „răul pe care l-a făcut cu sistemele lui" [6]. O enervează d-na de Genlis, „femeia cu sistem", cu harpa și pretențiile ei: „regentează, vorbește, cîntă, perorează, administrează fiecăruia mustrarea lui". „Femeie masculină", care „rotunjește brațele, strînge gura, iea un aier sentimental, o privire analoagă și mișcă degetele" [7]. Rîde de văduva filosofului Helvétius în

[1] P. 66.
[2] P. 247.
[3] Pp. 123 și urm., 135-6, 317-8.
[4] Pp. 249-51, 285.
[5] P. 256.
[6] P. 255.
[7] Pp. 60-1, 209-10, 260-1.

www.dacoromanica.ro

mijlocul pisicilor ei[1]. În schimb, și cu dreptate, cît îi place d-na de Lamballe: „dulce, bună și îndatoritoare, incapabilă de un gînd rău“[2]!

Dintre bărbați, după importanța lor, Rousseau e și el urît pentru „principiile“ lui, care nu pot fi decît „detestabile“. „Avea cel mai grozav *(affreux)* caracter, și de sigur e ființa cea mai bizară și cea mai ingrată de pe lume“; în cărțile lui, stil fermecător *(enchanteur)*, dar ce primejdie pentru morală! O doamnă-l numește „un cuistre“ și cutare German crescut după principiile din *Émile*— Rousseau însuși, căruia-i e presintat, spune: „atîta mai rău“!— s'a deprins a spune la toți pe nume, a face grobienii și a bate servitorii[3]. Beaumarchais, care merge la mătușele regelui și face musică cu regina, autorul la modă, de care lumea se teme și pe care-l visitează și d-na de Bourbon, îi impune cînd îl aude spuind, vanitos și căpățînos: „Cînd vreau un lucru, totdeauna îl am“[4]. Ce despreț însă pentru hîdul, umflatul, cinicul Mirabeau, „acest om așa de stricat *(libertin)* și așa de pervers în toate“[5]! La Harpe e un *méchant esprit*[6]. Dar năcazul cade mai puțin pe Marmontel, autorul nuvelelor „filosofice“ și morale: „Mușca unde putea, totdeauna ca să se apere, nu ca să înceapă“; dar conversația lui e plicticoasă și cu plăcere presintă ea versurile care-l zugrăvesc ca pe un pedant greoiu, urlător, neînțelegător pentru pictură, surd pentru musică și rîvnind la gloria unui Racine:

Ce Marmontel, si lent, si lourd,
Qui ne parle pas, mais qui beugle,
Juge la peinture en aveugle
Et la musique comme un sourd.
Ce pédant à si sotte mine
Et de ridicules bardé
Dit qu'il a le secret des beaux vers de Racine:
Jamais secret ne fut si bien gardé[7].

---

[1] Pp. 213-4.
[2] P. 131.
[3] Pp. 113, 158-9.
[4] P. 262.
[5] P. 129.
[6] P. 244.
[7] Pp. 204-5, nota.

www.dacoromanica.ro

Cum aparența elegantă, dulceața suspinătoare cîștigă această inimă de femeie foarte femeie, și în ce privește literatura, idealul ei e de Florian, paj de la cinsprezece ani, căpitan de dragoni, *écuyer* al d-nei de Lamballe, favorit al d-nei de Bourbon care-și face o pălărie după *bergeries* ale lui, și el îi dedică ei pe *Booz*. „D. de Florian are spiritul care străbate, căci e totdeauna plin de inimă... E devotat ca o femeie... Unul din spiritele cele mai drepte (*meilleurs esprits*) și din inimile cele mai perfecte ce cunosc". Mai ales că i se știu iubirile: pentru o femeie „en puissance de mari", pentru fata unui arhitect orb care devine Estela, Galatèa lui. „La oițele lui nu e niciun lup[1]."

Sînt și între nobili figuri frumoase: a lui Biron, descendentul celui executat supt Henric al IV-lea, care vrea ca acest necredincios față de rege să fie șters dintre strămoșii săi și care răscumpără pe amiralul Rodney, închis pentru datorii, ca ducele de Angoulême, care face o fabrică de porțelană[2]. Atinge delicat situația adoratorului fără speranțe al Mariei Antoinette, baronul de Bezenval: „i se atribuie mult credit asupra spiritului reginei"; de și fără instrucție, e fin și povestește bine[3].

Limba ei ascuțită nu cruța ridiculele ducelui de Orléans, cu arcadele neisprăvite la Palais Royal, unde a vrut să imite piața Sf. Marcu și unde se adună „cei fără treabă și purtătorii de vorbe", *les oisifs et les nouvellistes*. Se zice *Palais-Marchand, prévôt des marchands, Je cherche des loques à terre* („*locataires*) aceluia care-și caută chiriași negustori. Fiul, de Chartres, e socotit odrasla lui de Montfort, și el zice însuși „al vizitiului Montfort"[4]. Iubita, morganatica lui d'Orléans, d-na de Montesson, se rostogolește pe florile de crin și pe mantie de hermină, cu papuci sparți și ciorapi de bumbac[5]. Baroneasa admiră însă averea ducelui de Penthièvre, care a vîndut Rambouillet regelui cu optsprezece milioane, dar își cercetează nesfîrșitele moșii cu case „admirabil montate și ținute": e așa de darnic de-i zic: *l'aumônier*[6]. Și ce copil delicios e d'Enghien la patrusprezece ani[7]!

[1] Pp. 116-117, 132, 194, 204, 206-7.
[2] Pp. 128 și nota 1, 212.
[3] P. 81.
[4] Pp. 54, 82, 149.
[5] P. 60.
[6] P. 115.
[7] Pp. 186-7.

www.dacoromanica.ro

Dar lumea aceasta de sus e cheltuitoare: se pot risipi 24.000 de livre pentru o Fête-Dieu [1]. E la discreția cîte unui ministru conrupt ca abatele Terray, spînzurat în efigie la 1787, pe scările căruia papagalul strigă necontenit *au voleur* [2]! E veșnic gata de încrucișat spada: un șambelan al regelui Suediei, în visită, e ucis în duel de la Marck [3].

Regele, despre care mareșalul de Richelieu spune că „iubește poporul", e primit cu aplause la Operă [4]. Cu toată afacerea Colierului, datorită ușurătății lui Rohan, care însă, spune Alsaciana, e foarte popular în Alsacia, regina e pentru ea nevinovată, sacră (la Strasbourg se bat *louis* cu inscripție insultătoare) [5]. Mecanismul presintării la Curte îl cunoaștem: se cer titluri din 1399, grade de favoare se cuprind în formulele: *par ordre, par grâce, dans les carrosses, honneurs du Louvre, cousins du roi, tabouret.* E onoare supremă întrarea cu patru cai, cu imperiala de catifea roșie, cu galerie aurită, sărutarea de rege, dreptul de a se drapa. Cînd apari înaintea Suveranei, trebuie să dai cu piciorul în coada rochiei, să faci cele trei reverențe, să scoți mănușa, să simulezi sărutarea rochiei. Regele sărută pe ducese și pe soțiile verilor [6]. Fetița lor e „froissată" dacă i se spune că e drăguță: cum își permite cineva a-i recunoaște un lucru pe care-l știe ea, de altfel, prea bine: „Je suis charmée que vous me trouviez ainsi, mais je suis étonnée de vous l'entendre dire" [7]. Delfinul, în trăsurica lui cu oglinzi și pietre scumpe, atrage priviri de simpatie. E spiritual, senin, egal: se roagă ca Dumnezeu să-i dea și bogăție, dar și înțelepciune. De și i se recomandă a zice, nu: *je veux*, ci: *nous voulons*, e așa de modest. Sufere pedepse pentru altul: „Eu oare trebuie să acus pe cineva?" [8]. Contele de Artois, cel sturluibatec, îi pare doar un „caracter deschis și franc" [9]. Reserve numai pentru cutare din mătușile regale, bigota Madame Louise, care nu vrea

[1] Pp. 69-70.
[2] P. 311.
[3] Pp. 129-30.
[4] Pp. 55, 74. Închide femeile stricate, la S. Michel, p. 218.
[5] Pp. 163, 299. În „bosquet d'Apollon" cu d-na de Polignac, p. 49.
[6] Pp. 91-6.
[7] P. 289.
[8] Pp. 119-20, 122, 192-3.
[9] P. 154.

www.dacoromanica.ro

drepturi pentru protestanți[1]. Ducesa de Bourbon face paturi la spital[2].

Dintre străini, Gustav al III-lea al Suediei apare, oaspete sever, păzindu-și strict incognitul, îmbrăcîndu-se prost, cîștigînd prin „filosofia" lui, prin îndrăzneala de a merge la *Mariage de Figaro*, piesa căutată și temută, aplausele Parisienilor. Și el este superstițios și și-a auzit de la o prezicătoare menindu-i-se moartea apropiată[3]. I s'a vorbit prietenei Marii Ducese Moștenitoare de Împărăteasa Ecaterina, de legăturile ei cu ambasadorul frances, de Ségur, de dorința de a avea lîngă dînsa pe spiritualul principe de Ligne. Dar o interesează mai mult creșterea copiilor lui Pavel și ai Mariei: Constantin cu valetul și dădaca greci, ca pentru un viitor Împărat bizantin, planul de a-i duce pe amîndoi în Crimeia contra voii părinților[4]. D-na de Oberkirchen a văzut pe frumoasa Valeria de Krüdener, care va vrăji mintea Țarului Alexandru I-iu cu misticismul ei: e fata contelui de Wittinghoff și nepoata generalului Münich, cel cu „ponturile" moldovene din 1738. Merge la ceaiuri rusești și întîlnește pe d-nele Galițin și Golovchin[5].

Din Germania cunoaște pe fratele lui Frederic al II-lea, prințul Henric de Prusia, mic, urît, leneș și spiritual[6]. Cu scrisoare de la marchisul de Anspach, cel care ținuse la el atîta timp ca pe o princesă pe Mlle Clairon, artista, apare Lady Craven, aceia care a cercetat și Țara-Românească supt Nicolae Mavrogheni și a descris călătoria ei în Crimeia și la noi. Divorțată de patrusprezece ani, cu șapte copii, e frumușică, de „o intimitate delicioasă"; ea stăpînește așa de mult pe marchis, că nu poate să steie trei zile fără dînsa[7]. O altă Englesă ciudată e bigama ducesă de Kingston, care sfîrșește într'o ridiculă intrigă cu șarlatanul albanes Warta[8].

Se simte cît de puțin și în saloanele cutreierate de eleganta tînără străină vijelia care va îneca sau împrăștia întreagă această societate? Nu se poate zice că, sus, e o complectă nesimțire față

[1] Pp. 318-9.
[2] P. 69.
[3] Pp. 82-5.
[4] Guvernanta e d-na de Lieven; pp. 161-2, 170.
[5] Pp. 187-8, 209, 327-8.
[6] P. 136.
[7] Pp. 164-5, 202-3, 205.
[8] P. 279 și urm.

www.dacoromanica.ro

de mulțimile care se vor scutura sălbatec de toți acești săltători parasiți. În cutare iarnă grea, la Parlament, în casele bogate se fac jocuri pentru săraci. Doamne mai merg să mănînce la țară, și din snobism, pîne neagră și ouă. Dar spiritul american pătrunde: marchisul de Chastellux își descrie călătoria peste Ocean [1]. La Tuilerii apar trupe de agitatori cu pancarte „contra Curții, finanței, burghesiei și clerului“ [2]. Prezicătorii văd sînge în negurile de viitor care se luminează puțin numai pentru dînșii [3].

Ca și d-na de Genlis și această înfățișătoare a veselului secol al XVIII-lea va pierde totul în revoluție. Închisă, ca și soțul ei, va fi liberată numai la moartea lui Robespierre. Împărăteasa Maria îi va destăinui oribila moarte a soțului ei, dar n'o va chema la dînsa. Biata femeie părăsită de toți va muri la 10 Iunie 1803.

Biserica românească în 1809-10

— după documente nouă —

In *Arhivele Basarabiei*, II, 2, unde se dau „ponturile slujbii v milor“ pe anul 1807 (e vorba și de vămile interne; și „vinurile de la Nicolițăl“, p. 140. Se adaugă unele legături cu consulatele. La pagina 151, în 1812, din Iași, un doctor Stavrachi Moscu, nepotul Vistierului Hagi Moscu), se publică, de d. T. G. Bulat, scrisoarea exarhului Gavriil pentru hirotonisirea la Iași, în 1810, a episcopului Dimitrie Sulima.

Acest „profesor protoiereu văduv“ de la Nicolaev, fost și prefect la Ecaterinoslav, era recomandat pentru Bender și Acherman, care, cu Ismailul și Chilia, dădeau patruzeci de biserici (foasta provincie din războiu a lui Gavriil). Pentru întreținere ar fi avut Golia, unde stătuse și Ambrosie de Ecaterinoslav și care era năpădiiă de mireni: s'ar fi servit și mai departe veniturile la Vatoped, de care se țin și Răchitoasa, Mira, Bărboiul, Adormirea din Focșani și Adormirea din Galați. Să se desființeze Mitropolia Proilavului, al cării vechiu titular plecase la Constantinopol, iar cel nou, Chiril, rămăsese ca pensionar în Rusia, la

[1] P. 325 și urm.
[2] P. 72.
[3] P. 332 și urm.

www.dacoromanica.ro

Dubăsari, în acelaşi timp al războiului, după ce Oceacovul său se alipise la Imperiu (pp. 153-8). Gavriil arată, în alt memoriu, şi, felul cum, din părţi deslipite de la Buzău şi Rădăuţi, ca şi din teritoriul anexat de Rusia, s'a făcut acea Mitropolie (p. 155).

Intăiu, Gavriil propusese pentru Basarabia pe vicariul de la Iaşi, pe învăţatul profesor de filosofie, fost şi la Chiev, Metodie, ori pe „un arhimandrit din Moldova" (p. 156). Propunerile definitive ale lui fură acceptate de guvernul rusesc (pp. 156 7). Tunderea ca monah a lui Daniil-Dimitrie se face la 5 Iulie 1811, iar hirotonisirea la Mitropolia din Iaşi (pp. 157-8). Slujiseră, pe lângă exarh, Meletie de Huşi şi Grigorie de Ierapole (p. 159).

D. T. G. Bulat se ocupă şi de aşezarea la Bucureşti a Mitropolitului Ignatie al Artei (aflător la Petersburg) în 1809; fostul Mitropolit Dosoftei Filitis fu îngăduit să se stabilească, nu în Moldova, la Dobrovăţ, după primul ordin (p. 170 şi urm.) sau în Rusia, ci la Aninoasa, unde-l caută, în 1810, doctorul Gheorghe Schină; apoi el trece la Tîrşor, bolţile de la Aninoasa făcîndu-i rău (pp. 160 şi urm., 174). El era privit de Ruşi ca „depărtat de la ocîrmuirea Bisearecii Valahii", şi anume întăiu de sinodul din Rusia (la 29 Novembre 1809; ţerile noastre erau privite ca anexate) „pentru neînplinirea datoriei sale spre buna întocmire a Sf. Bisearici" (pp. 161-2): nu trimesese „catastifurile" lăcaşurilor muntene şi nu organisase, după sistemul rusesc, un consistoriu. Inştiinţarea către dînsul e din 2 Ianuar 1810 (p. 163). Socoteala i se iea de doi boieri şi de arhimandriţii Visarion de la Cotroceni şi Gavriil de la Sf. Gheorghe (pp. 166-7). Se raportează despre schimbare şi de către episcopii Iosif de Argeş, Costandie de Buzău şi Nectarie de Rîmnic (pp. 168-9). Se aduc hîrtiile lăsate de Dosoftei la Braşov (p. 169).

Pentru primirea la Bucureşti a lui Ignatie, p. 175 şi urm „Neştiinţa limbii şi a obiceaiurilor" din partea lui trebuia să se îndrepte de Vlădica Iosif, socotit ca un „coadiutor Mitropoliei Valahiei" (p. 176, no. XX). El e presintat ca „arhiereu de încredere, caracter bun şi iubitor de rînduiala şi frumuseţa cea bisericească şi care mai ştie şi limba greacă" (p. 184). I se cedează lui Ignatie banii patentei (p. 177, no. XXI). Incă din toamna lui 1808 Gavriil îi dase această situaţie (p. 177).

Dar, arată d. Const. N. Tomescu, în altă serie de acte, Gavriil fu acela pe care Ruşii îl rugară să caute de Mitropolia

www.dacoromanica.ro

munteană, Ignatie fiind lăsat în locu-i la Iaşi (p. 178). La 22 Mart exarhul îi şi scrie, greceşte, în acest sens noului numit, care rămînea să fie pomenit, după Sinodul rusesc, în al doilea rînd (pp. 179-80). La Bucureşti era să fie „exarhiceasca dicasterie", iar la Iaşi numai un „birou exarhicesc".

Era de fapt unirea bisericească a Principatelor supt direcţia sinodală rusească. Şi în Serbia se încercau aceleaşi mutări oficiale (pp. 182-3). Gavriil avea şi *„conducerea lucrărilor politiceşti ale Divanului" muntean* (p. 182). Divanul îl şi ceruse. Era vorba chiar ca Ignatie să treacă la Sîrbi, dar din Petersburg se obiecteză, în Maiu, că un Grec, necunoscător de limbă, nu poate fi acolo, pe cînd la Bucureşti Ignatie se poate folosi de greceasca lui. Deci să rămîie în Muntenia, iar Gavriil să păstreze un drept de control acolo (pp. 182-3).

D'inainte, încă de la 14 April, Gavriil se declara împăcat cu această părere. Cu atît mai mult, cu cît episcopii moldoveni, în lipsa lui, ar fi înmulţit, peste hotărîrea ce lăsase, numărul preoţilor (p. 184). Aşteaptă însă vremea cînd s'ar despovăra prin numirea unui episcop pentru Basarabia. Această părere o comunică el şi lui Ignatie, în scris şi prin secretarul acestuia, Mostras (p. 185).

Ce voise să facă arhiereul cîmpulungean, pentru unirea Bisericilor noastre, stricase ordinul împărătesc. N. Iorga.

Originalitatea lui Virgiliu

— **Comunicare comemorativă făcută în şedinţa Academiei Romîne de la 24 Maiu 1930** —

Într'un timp cînd internaţionalismul dorit şi cultivat de frica unui războiu se presintă adese ori în formele cele mai antipatice e o bucurie să se vadă că toate naţiile, reverente faţă de senina şi solida, marmoreana cultură clasică latină, se unesc pentru a serbători, fiecare după gustul şi după amintirile ei, pe cîntăreţul cîmpiilor şi gloriilor romane, pe Virgiliu.

La noi această comemoraţie poate să aibă într'o măsură mai mare decît la alte popoare un caracter legat de ceia ce simţim. Căci, cu toate amestecurile, pe care nu le tăgăduim, dar sîntem nespus de mîndri că, în ciuda lor, am păstrat în limbă ca şi în gînd, în atîtea obiceiuri, făptura romană, avem făptura de ţerani şi de ostaşi romani.

www.dacoromanica.ro

Dar Virgiliu a scris înainte de toate pentru aceste două elemente ale vremii sale: plugarul și luptătorul.

Privit astfel, în legătură cu toate realitățile naționale din vremea sa și cu tot ceia ce aceste realități au putut să devie după dînsul, poetul de lîngă Mantova poată să apară oarecum, după atîta ce s'a scris despre dînsul, și într'o lumină nouă.

Mi se va ierta această încercare mie care, și istoric, de curînd, al antichității romane, am poate și depărtatul titlu de a fi fost menit presintării chiar a literaturilor acelui timp, sarcină pe care am cutezat s'o schimb pentru alta mai largă și mai grea. Dar ea nu m'a făcut să uit lecturile latine în care mi-am format tinerețea, și mă simt de aceasta și acum.

I.

Virgiliu din *Georgice* și din *Eneidă* n'a început cu figura lui definitivă. El a fost îndreptat spre această misiune și s'a format pe încetul, supt influențe străine, pentru dînsa, fără a părăsi însă notele adînc romane, popular romane ale spiritului său.

Tînărul „țeran", aș zice mai bine, pe românește, „răzeș", a fost întăiu, cum era firesc pentru temperamentul său blînd, un cucerit de cetirile sale grecești, un inteligent copist al lui Teocrit, Bion și Moschos. De acolo Eclogele, Bucolicele lui, grecești în nume ca și în spirit.

Ele rămîn în marea operă a poetului. Dar nu pentru nomenclatura de împrumut, nu pentru moravurile de imitație, care pe noi ne desgustă, pentru sentimentalitatea tardivă, voită, care a trebuit să înlocuiască un vechiu sentiment instinctiv. Virgiliu a fost în adevăr pentru bucolicii Siciliei elenice ceia ce Delille, Gessner și Florian au fost pentru idila virgiliană, ceia ce Rousseau din „Confesiuni" a fost pentru Fericitul Augustin. Rafinații Romei l-au putut aprecia, precum rafinații noștri după ceia ce cred ei ultima modă a Parisului aplaudă orice violență de stil modernistă.

Dar cîntărețul lui Tityrus și al lui Menalchas, păstori de capre neexistenți în Sudul italian, de voinică transhumanță în grupe, a vrut un lucru, pe care l-a realisat, și aceasta-i face valoarea. A vrut ceia ce la noi voià un Ienăchiță Văcărescu și un Conachi, cînd imitau în românește pe Metastasio și pe Atanasie Cristopulo: să arăte că și în limba latină, care nu se încercase în dulce-

www.dacoromanica.ro

găriile la sunet de fluier se poate face ca și în limba celei mai glorioase literaturi.

II.

Dar ocrotitorii, cei cari încunjurau pe tînărul Octavian, biruitor acum asupra lui Antoniu și împăciuitor al ordinii romane, în cetate și afară, l-au rechemat la o datorie națională și de Stat. Ei i-au pus înainte nevoia de a reface moral o națiie tulburată de discordii civile, de a da claselor de sus, rechemate la țară, și nu numai la vilele servite de sclavi, ci la adevărata viață țerănească romană, de oameni liberi, ostași neobosiți ai cîmpului, o societate atrasă de viața plăcută a unei metropole mîncate moral de obiceiuri străine. De aici aparența așa de romană, cu toate modelele pe care de sigur le-a avut, cu tot titlul grecesc pe care-l poartă, cu toată împodobirea mitologică, luată de Greci, de care se servește pe alocuri, a *Georgicelor*.

Ea trăiește prin netăgăduitul spirit practic al micului moșier de pe Mincio, în luptă cu centurionii cari-și făceau plătite pe pămînt străin serviciile politice.

O adevărată carte de învățătură, cu care se poate lucra, ca acelea pe care le cerea și Romînilor din Ardeal, în secolul al XVIII-lea, guvernul iosefin al Austriei.

Încă din dialogurile siciliene se putea simți cît de obișnuit era copilul de la țară cu înfățișarea lucrurilor de care în cei d'intăiu ani fusese necontenit încunjurat, „maslinul palid“ *(pallens oliva)*, „gingașa viorică“ *(mollis viola)*, „crinii înalți“, „fagii lați în ramuri“ *(patula fagus)*, merele cu puf, prunele ca de ceară. Aspectele generale de natură, „rîurile ce curg între văi pietroase“, cele de supt plopi și cele dintre papuri, pădurile de frasini. El simte taina sfîntă a tăcutei înserări ca și a răcoroaselor zori:

Abia răcoroasă plecase din cer umbra de noapte,
Frigida vix coelo noctis decesserat umbra.

A urmărit cu ochii jocul porumbeilor, a zărit turturica de pe ulm, l-a oprit șopîrla din spini și urechile au culeș cîntecul stridент, supt soarele înfocat, al greierilor din mărăcini:

Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.

A simțit plăcerea de a-și sătura setea în izvoarele clare, de a se lăsa prins de somn în pajiște:

Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.

www.dacoromanica.ro

Şi acolo, în ciuda modelului „siracusan" pe care vrea să-l întreacă, l-a pătruns un sentiment de care, chiar dacă scenele funebre apar pe vase adesea, clara Grecie veselă a rămas străină şi pe care Roma l-a moştenit de la Etruscii de proveniență asiatică, totdeauna cu gîndul la cele din adîncurile pămîntului: superstiția, sentimentul amenințător al altei lumi, grija de a o împăca prin acte de ritual ridicule şi adînc importante. Dacă dintre zeii Laţiului el ştie numai de Silvan, în schimb el crede — nu *se face* a crede — în sensul stejarului trăsnit, al cioarei de pe copac, al cîntecelor care scoboară luna din cer, al vrăjilor care mută clăile de grîu, care rup şerpii în două; el vorbeşte de vîrcoleci şi de stafii. El ştie ce valoare poate să aibă cenuşa zvîrlită peste cap în ape.

Melodii rurale îi cîntă în urechi şi se leagă în refrenuri:

Incipe magnalia mecum, mea tibia, versus,
Ducite ab urbe domum mea carmina,
ducite Daphnim.

Misiunea cea nouă o va împlini *religios*, — „întăiu să ne închinăm zeilor", — apoi disciplinat ca un ostaş, care înţelege lupta şi ţinteşte la glorie — *divina gloria ruris*. În lupta cu o materie care ni se pare grea nouă, specialisaţii, dar nu era aşa nici pentru poet, nici pentru cetitorii lui, vechi gospodari ca şi dînsul, el frămîntă, iarăşi, *poesia continuă a realităţilor cunoscute*.

Aspecte de natură şi aici: „sălciile sunînd din gălbuia frunză" *(glauca sonantia fronde salicta)*, furtuna care cu „imensa năvală de ape" distruge secerişurile, plînsul de vînt al pădurilor şi al ţermului:

Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.

Un adînc element uman se amestecă veşnic în acest poem didactic care e un manual de luptă, o carte de război. Omul care se trudeşte şi biruie, care se bucură şi agoniseşte. Dar şi omul privit cu frăţească duioşie în ocupaţiile lui umile. Dante va represinta cu mai multă bogăţie într'o lume mai creştinește simţitoare această notă. Astfel carăle pline ce se întorc seara la ele acasă, femeia care lucrează cîntînd — *longum cantu solata laborem*—, fetele care noapteă lucrează la pînză, — *nocturna carpentes pensa puellae*. E bucuria întîlnirii copiilor, cari se prind de gît ca să fie sărutaţi: *dulces pendunt circa oscula nati*. Şi, alături,

www.dacoromanica.ro

până și jalea păsărilor care, în pădurile ce se taie, își pierd cînturile.

Și aici e loc larg pentru superstiții: Vesta, zeii *indigetes* cer îndeplinirea unor rituri arhaice, nu ca divinitățile de împrumut. Ceres pretinde să i se dea, de copii, daruri de lapte și miere; Bacchus grecul se cîștigă *latinește* cu versuri de glumă cîntate supt măști, care se pun și pe copaci. Vremea se va prezice după porcii cari ieau în gură finul, după strigătul cucuvăii, după al corbilor, după adunarea păsărilor pe cîmp. Și, cînd va vorbi de moartea lui Cesar, poetul poporului, care a învățat de la Etrusci toate spaimele, va înșira soarele înroșit, cînii „obsceni", păsările *importune,* vuietul Etnei, tremurul Alpilor, pădurile vorbind din adîncuri, animalele cu glas, pămîntul ce crapă, statuile care plîng, rîuri care se opresc și rîuri care se revarsă, fîntîni pline de sînge, stafii și lupi pe drumuri, fulgere din senin și comete.

De tot pămîntul Italiei îi e drag, și el salută „marea maică a grînelor, țerna lui Saturn", *magna parens frugum, saturnia tellus.* Va pomeni de grădinarul asiatic, din Korykos, mutat în Calabria, și de nebunele lui iubite. Dar nici alte părți ale stăpînirii romane nu-i rămîn neștiute. Va vorbi de Rinul „leneș în șerpuire" și iată-l ajuns — nu s'a băgat de samă în destul — la *înseși locurile noastre.*

El știe, într'o vreme cînd abia se împrăștiase primejdia dacă, împotriva căreia voise cîndva să pornească și Cesar, de Geții din țara lui Orfeu de lîngă Ebru (IV, v. 463), dar mai ales de „neamurile scitice" lîngă „Istrul tulbure, mișcîndu-se în galbene nisipuri". Zăpada e acolo înaltă — recunoaștem Scitia Minoră cîntată de durerea exilatului Ovidiu —; cară străbat marea înghețată. Vinul se taie cu securea. Cerbi opriți de iarnă se prind cu sîrme. Oamenii se îmbracă în cojoace și, pentru a se încălzi, barbarii beau vin și zamă de *sorbi* (III, no. 104-5). Și stepa scitică, unde „aprigul *(acer)* Gelon, fugind în Rodope *(sic),* bea lapte de cal închegat cu sînge, face parte din cunoștințile aceluia care nu călătorise încă.

Poetul e acum un om format, și gîndul lui se înalță așa de sus, pe alocurea, ca al lui Lucrețiu. Cu putere epică presintă el furia iubirii în natura întreagă, războaiele în aier ale albinelor, zvonul lor cînd sînt bolnave, asemenea cu austrul în păduri, cu apele mării în reflux, cu vuietul de foc al ladului. Moartea nu-l sperie; numai omul se duce; neamul, casa, rămîn:

www.dacoromanica.ro

At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus et avi numerantur avorum.

Şi, privind meşteşugul albinelor, el nu-l atribuie instinctului bietelor gîze, ci puterii divine care însufleţeşte şi conduce toată lumea, căci „Dumnezeu merge prin toate pămînturile şi ţermurile de mare şi în adîncul lor; de aici vin vite, turme, oameni, orice fel de fiare"; de aici vine viaţa şi se duce acolo, toată:

Nici morţii nu-i loc pe lume, ci vii zboară toate
'N al stelelor număr şi se aşează în ceruri.

Esse apibus putem divinae mentes et haustus
Aethereos dixere: Deum namque ire per omnes
Terras tractusque maris coelumque profundum.
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas,
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum atque alto succedere diu (IV, 46).

III.

Acestui om i s'a dat consiliul, greu de adus la îndeplinire, al scrierii unei Iliade latine după modelul etern al celeilalte.

Numai cît aceia nu era o operă politică; ea nu servia pe nimeni, nu însemna biruinţa nimănuia prin el însuşi şi spre însuşi a lui glorie. Nici zeii nu erau părtiniţi; fiecare se luptă la ceasul lui pentru causa lui, pentru că aşa, din luptele zeilor între ei şi ale oamenilor supt ei, se ţine lumea. Troia a căzut; deci e vorba de căderea ei, dar nicăiri imaginaţia „patriotică", „naţională" nu creiază persoane, nu inventează lupte pentru a înălţa un neam.

Altfel cu Virgiliu. El are o misiune oficială, el trebuie prin poesie să ridice Roma pănă la înălţimea în timp şi în rang a luptelor care au dat Troia Ahailor, să-i puie pe Romani în rînd cu ce era mai vechiu, mai nobil, mai frumos în omenire.

Pentru aceasta se cerea ca el să scormonească în trecutul adevărat şi în cel legendar al Romei înseşi, al Italiei, să descopere acolo zei locali, eroi indigeni, să-i facă el acolo unde povestea tace. O epopee italică, latină. Dar el e şi omul „tînărului" care a dat pacea lumii. Acesta e nepotul lui Cesar. Şi Cesar, Iuliii lui au o istorie de casă, o legendă a ginţii. Ea duce la Venus străbuna, la fiul ei Aeneas, venit, se chiamă, din Troia. Ea umilia Italia, dîndu-i-o lui învinsă, ea înstrăina pe Romani de originea lor adevărată, aducîndu-i pe vasele eroului fiu de zeiţă. Ce are a face!: Octavian a ordonat.

www.dacoromanica.ro

Iată-l pe poet la lucru pentru epopeia la al cării cînt al doisprezecelea l-a oprit moartea, căci de sigur trebuia să meargă mai departe decît moartea lui Turnus. *Pentru elaborarea subiectului îi trebuie o întreagă operă de cercetare.*

O face întâiu pentru Aeneas și neamul lui, călătorind doi ani în Răsărit pentru aceasta. Culege din Iliada și, credem, și din izvoare poetice pierdute orice ar putea să susție legenda de care August are nevoie. Un șir de eroi se ridică în picioare, un haos de întîmplări îi prind în mrejele hasardului călătoriilor și luptelor. Prin Cartaginea Didonei se ajungea la truda grea și marea jertfă de sine a cuceririi pămînturilor ausonice.

O face pe urmă pentru a iscodi acel ceva italic de care simte nevoie nu numai pentru a presinta al doilea element al glorioasei sintese, dar și pentru a satisface patriotismul lui de Italian, care nu poate ceda nici ordinului oficial, nici ispitei literare a modelului. Va căuta astfel vechi nume, legende bătrîne, superstiții din acelea care-i țin așa de mult la inimă, făcind dintr'o creațiune arheologică una din basele de căpetenie ale poemului său.

Și, fiindcă Iliada e discuție între zei de o parte, și ciocnire între oameni de alta, el se va supune acestui îndemn, satisfăcînd de sigur pornirea contemporanilor săi pentru zgomotoasele acțiuni războinice, în care acel care niciodată n'a purtat armele va fi amestecat cu informațiile căpătate, cu amintiri personale de circ, dar scăzînd astfel valoarea eroilor săi și stricînd toată frumusețea acțiunilor pornite din singura inițiativă umană prin acea intervenție a zeilor care face din ei simple instrumente ale hotăritoarei intervenții divine.

Pe această țesătură unele lucruri vor putea să pară oarecum nouă în „Eneidă".

Întâiu în erudiția de carte.

E aici o încercare, reușită, din fericire nu prea des repetată, de a introduce în latinește calificativele care desfac dintr'o dată figura eroilor homerici ori aspectele naturii: *mare velivolum, ingens Periphas, equorum agitator Achilles, armiger Automedon, Pallas armisona...* Descrieri de locuri văzute se presintă după vechea rețetă elenică: Leucada, Zante, Etna, Atlas. Descrieri de arme, de scuturi permit presintarea de parentese epice, adesea prea lungi și care distrag. „Publicul" voiă însă, ca la luptele de

www.dacoromanica.ro

circ, să vadă care din atleți, vechiul Grec ori tînărul, neexperimentatul Roman învinge.

Lumea italică apare prin nume, cunoscute, desgropate atunci, imaginate. Zei: Ianus, zeul Tibrului, Ianua Ditis, Iuno Inferna. Nimfe: Iuturna, Camilla, Acca, Larina, Tulla, Tarpeia. Monștri: Cacus. Oameni: Pilumnus, Tarquitus, Lucagus, Camertus, Cupencus, Latinus, Faunus, Laureus, Marica, Picus, Turnus, Ianus, Amata, Lavinia, Capys. Locuri arhaice: Aventinus, Ardea, Crustumeri, Agylla. Rituri sacre: Salienii „săritori", cari, cu coroane de foi de plop pe frunte, cîntă, Lupercii.

Obiceiurile, superstițiile sînt amestecate oriunde e cu putință. Și aici cucuvaia cîntînd pe templu anunță nenorocirea. Sînge curge din copacii fatidici. Dar mai ales *spiritul,* prin aceasta absolut neelenic, e superstițios. Supt pămîntul luptelor, cu mai mult meșteșug decît cunoștință presintate, în formule marmoreene, e lumea de dedesupt, a cării acțiune se simte necontenit. Aeneas caută acolo pe părintele mort, care-i poate da sfaturi pănă la care singura minte omenească nu ajunge.

E o întreagă lume acolo, tot felul de oameni pentru tot felul de vieți, fiecare judecat în cumpăna nesovăitoarei dreptăți. Poetul e vădit impresionant, urmărit de ceia ce înfățișează. De aici reputația lui de călăuz în regiunile vage ale umbrelor care-l distinge în tot evul mediu, făcînd din el *duca e maestro* pentru Dante. Păcat numai că aici nu e un județ al celor vii, o întreagă istorie romană împărțită în buni și răi, în vrednici și nevrednici, de un spirit liber, de o critică precum va fi a poetului florentin! Dar lui Virgiliu, om care ascultă și servește, așa de puțin Roman deci în marele și nobilul sens, aceasta nu-i e permis. Va introduce în treacăt ceva, abia atins, din trecutul țerii sale după primii regi, după eroii vechilor cîntece, Romul, Torquatus, după Scipioni și Fabii, după Caton legiuitorul, după Catilina legat da stîncă, asemenea cu Prometeu, și chinuit de furii, lupta de la Actium, Antoniu venind din Orient cu „egipteana soție", Marcellus mort așa de tînăr, ducînd cu el cele mai mari speranțe — *manibus date lilia plenis.*

Ca scop celebrarea împăcărilor definitive, a păcii viitorului fără margeni, cu arme numai pentru cei „trufași", cu laurul iubirii pentru supuși:

www.dacoromanica.ro

Tu regere imperio populos, Romane, memento
. . . . . .
Parcere subiectis et debellare superbos.

Dincolo de Roma lumea barbară-i apare vagă, confusă. Ce-i e mai clar, din causa ultimelor primejdii, dar mai ales din aceia că Orfeu e în fundul vremilor cu lira lui, e rasa tracică. Un rege trac ucide pe Polidor; trei Traci, „din fundul Miazănopții", *Boreae de gente suprema,* cad de spada lui Aeneas însuși. Tracă, *Threissa,* e și Diana vînătoare. Ba chiar cocoarele Strymonului, străbătînd văzduhul și „dînd semne":

Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant

amintesc vestitul vers al lui Dante, inspirat probabil de aici:

... i grù cantando il loro lai.

Este și preotul trac cu haina lungă, Ciseu Tracul, calul trac pag, cu pete albe, săgețile trace. Virgiliu cunoaște geografia tracă, apa Thermodontului, a Ebrului. Știe el, lîngă Driopi, de „Agatirsii tatuați, *picti Agathyrsi* (IV, v. 461), de „cîmpiile Geților", *getica arva* (III, v. 18). E vorba de războiul ce ar fi să li se facă:

Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum (VII, v. 604).

Gelonii sînt „săgetătorii", *sagittiferi,* dar Dacii, însiși Dacii, al căror nume e dat cu aspirația interesantă, *Dahae,* pentru *Davae,* de la *dava, Daia* (care nu e de sigur o schimbare din Odaia), sînt „nestăpînițiî", *indomiti* (VIII, v. 725, 728).

IV.

Dar, dacă toate acestea s'ar duce, dacă lumea ar pierde gustul încăierărilor în care stă „om lîngă om, picior pe picior", a fronturilor cu „scuturile încremenite în mîni", sau n'ar avea interes să știe în cîte feluri deosebite se poate străpunge și fărîmița aproapele, ar rămînea din Virgiliu două părți nemuritoare.

Una — ca și la Dante, și la Petrarca — apropierea cu tot ce dă natura, simțul unității lucrurilor manifestat în comparație și descriere, care de sigur nu aparține lumii lui Homer inițiatorul. Prietena lună tăcută, *per amica silentia lunae,* „nesigura lună", cu *lux maligna,* Marea tremurînd la vîntul lin supt raza ei albă:

Aspirant aurae in noctem, nec candida cursus
Luna negat: splendet tremula sub lumine pontus;

aripile negre ale nopții încunjurînd, acoperind lumea:

www.dacoromanica.ro

Nox ruit et fuscis tellurem amplectitur alis,

fața Mării roșie de soare: *rubescebat radiis mare.*

Dar ceia ce știe și redă el mai bine, în trăsături eterne, e viața cîmpului și a pădurii, une ori a Mării vecine, viața dumbrăvilor de vînătoare, cadrul „Georgicelor", apoi apele revărsate, ursul care se prăbușește de secure; spice care se coc la soare; focul aprins de ciobani care supt ochii lor impasibili mistuie pădurea; taurul cu coarnele întinse spre omor; mistrețul în laț care scrîșnind își smulge săgețile din carne; calul care, mînat de patimă sau de sete, ciulește urechile și-și scutură coama revărsată:

Arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque iubae per colla, par armos;

lupul care, hămesit, adulmecă hrana, pîndind, noaptea, ud și înghețat, staulul unde mieii zbiară supt paza mamei:

Ac veluti pleno lupus insidiatur ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Belatum gerunt: ille asper et improbus ira
Saevit in absentes,

ori fugind, speriat de fapta-i, cînd a mîncat juncanul cel mare și a ucis pe păstor; șarpele ieșit la soare, ori tăiat în două; păsările ciripind supt streașină:

Matutinus volucrum sub culmine cantus;

rîndunica rătăcită prin porticele casei bogatului; șoimul rupînd porumbul ori luptînd cu șarpele; lebedele albe în stol după hrană; albinele în „cetățile de ceară" ori pe crini — *strepit omnis murmure campus* —; „neagra ceată a furnicilor pe cîmp", *it nigrum campis agmen.*

Pănă și floarea tăiată de fierul plugului ori încovoiată de bătaia ploii îl mișcă:

Purpureus veluti quum flos succisus aratro
Languescit moriens lassove aratro papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.

Pentru el și sufletele sînt ca foi ce cad, ca păsări ce pleacă.

De sigur Virgiliu e un Roman, un Roman de virtute: el crede că lumea nu e, cum o socoate mărețul Lucrețiu, o alcătuire ma-

www.dacoromanica.ro

terială, ci un *spiritus movens,* că „mintea frămîntă materia“ :

Mens agitat molem et magno se corpore miscet,

că după purificarea necesară sufletele vor trece apa Lethei către eterna liniște. Morala lui e, în ciuda vremii care ne pîndește cu ceasul, neînlăturabil, al morții, „a întinde faima prin fapte“, „act al virtuții“ :

Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae, sed famam extendere factis
Hoc virtutis opus.

Dar în fond el e *un sentimental, cel d'întăiu sentimental, părintele tuturor romanticilor cari vor veni.* Prin el sufletul omenesc cutează nu numai a simți, dar a spune că simte, a se mîndri de aceia că poate simți. Aeneas poate, ce e drept, să ucidă, răsbunător, pe cine se roagă, să trimeată în moarte pe frate după frate. Dar odată lîngă el a fost marea iubire a Didonei, — prima „amoroasă“, pănă la smulgerea vieții părăsite. Ea a iubit adînc pe Sicheu, dar văduva tînără se leagă de nobilul străin cu o simțire pe care n'au cunoscut-o Grecii, o *mollis flamma,* care a înriurit sentimentalitatea vremurilor. Roșie de pudoare, ea se va mărturisi prietenos, precum, aprinsă la față, Lavinia va vorbi de nunta ei. Peștera care-i cuprinde pe amîndoi îi ascunde împlinirea pasiunii : „nimfele urlă supt culme“ :

Summoque ululârunt sub vertice nymphae.

Cînd el vrea să plece — și ea nu-l va revedea decît în adîncurile pămîntului, și moarta, tăcută, se va refugia lîngă întăiul soț, — soția de o clipă ar dori măcar mîngîierea unui copil asemenea cu tatăl, *parvulus Aeneas.*

Iubirea de frate, iubirea de tată — Aeneas neputînd suferi lacrămile părintelui :

Nequeam lacrimas susferre parentis, —

iubirea de mamă — rugămintea unui fiu care moare de a nu o lăsa singură :

At tu, oro, solare inopem et succurre relictae, —

iubirea de fiu — cum plînge mama lui Aeneas pe cel care trebuia

www.dacoromanica.ro

să-i fie „odihna bătrineţelor", — *sera requies!* —, iată moştenirea pe care Virgiliu a lăsat-o poeţilor.

*

Şi nu e adevărat poet mare decît acela care creşte puterea de a simţi a neamului său şi, prin el, a omenirii.

N. Iorga

Elena Cherepovici, Doamna lui Petru-Vodă Mircea al Ţerii-Româneşti

Comunicaţie la Academia Română (13 Iunie 1930) de **N. Iorga.**

Cercetările recente ale tînărului istoric al artei Virgil Vătăşianu, cuprinse în volumul *Vechile biserici de piatră româneşti din judeţul Hunedoara* (extras din „Anuariul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Ardeal", 1929) (Cluj 1930), presintă (p. 11 şi urm.), între alte materiale preţioase, şi descrierea, după Carol Torma (în *Arch. Közl.*, XIII (X), I, p. 536 şi urm.; altă bibliografie în nota 3 la pagina 11 din studiul d-lui Vătăşianu), vechea stare a bisericii, acum, din nenorocire, total reparate, din Bîrsău, în părţile Haţegului.

Biserica avea zugrăveli, numeroase, „în navă şi în absidă", cu însemnări slavoneşti, peste un mai vechiu strat, de „scene cu chenar roşu", care aparţineau, de sigur, acelor secole, de la al XIV-lea la al XV-lea, cînd s'au acoperit cu fresce atîtea din bisericile colţului sud-vestic, cel mai interesant pentru artă, al Ardealului. Acestea nouă sînt puse de cercetătorul maghiar în veacul al XVI-lea.

Şi anume pentru că la întrarea în pronaos erau înfăţişate „două figuri feminine, care ţineau pe mîni modelul clădirii", figuri în costume ca „acelea ale nobilelor maghiare din acel secol".

Cine erau aceste credincioase ale Bisericii ortodoxe care au închinat acest lăcaş se va vedea îndată ce ne vom opri asupra inscripţiilor de morminte, acum dispărute, din nenorocire, şi ele ca şi tot ce constituia interesul, aşa de mare, al monumentului.

Pe una s'au descifrat de Torma cîteva cuvinte latine, pe care el le presintă şi le întregeşte aşa:

„Olczaravit moerens... Margarete sepulchrum... natae, nomen cui C... suae. Ista virum c... amore Deum[que]... genus, han[c]... [nobi]litatque".

www.dacoromanica.ro

Am propune:

[Hoc... *un nume masculin]* Olczaravit moerens [dicavit] sepulchrum natae, nomen cui C[herepovit], suae. Ista virum c[oluit] amore Deum[que]. Genus han[c]... [nobi]litat. Que...

Pe a doua arheologul maghiar putuse ceti, în jurul unei steme nobiliare:

[M]agnifici d[omini] Vladimir[i],.. Moschovita[e]... Ann[o] D[omini] MDLXX..., XVI anno aetatis.

Aș crede că vrista mortului a fost rău cetită și că acest Moscovit, al cărui nume s'ar putea să fie și Vladimir, e soțul celei mai de sus, a unei fete din familia, cu numele dublu: Olczaravith și Cherepovici.

A treia piatră, a lui Nicolae Cherepovici, șeful acestei familii, are următoarea inscripție:

Hic sepultus iacet sasvar[iensis] Nicolaus { Olczara / Cherepo } vit

Și:

Magnifi[cus] d[ominus] Nicolaus { Olczara / Cherepo } vit,

capitaneus alfeldien[sis], S[erenissimi] Ioannis elec[ti regis], consili-[arius, A. D.] 156...

Trei rînduri de inscripție slavonă n'au fost cetite.

Descurcarea pe care o caută în zădar d. Vătășianu, cu toate dibuirile lui Torma însuși, era ușoară de făcut. Din nenorocire pentru școala lui Strzygowski, tot oropsita de istorie poate s'o facă, și e chiar un exemplu caracteristic de utilitatea ei pentru cei cari, ținînd în samă numai tehnica, pot așa de ușor să apuce pe drumuri ca acela care deneagă lui Cherepovici din causa portretelor celor două femei dreptul de a fi înoit această clădire, fără îndoială o veche ctitorie de cneji romîni.

Ajungea pentru o deplină lămurire să se fi căutat în tabla de nume a volumului XI din colecția Hurmuzaki, trimețînd la materialul adunat de mine, și la Prefața mea care-l întovărășește.

Ofițer, dregător ardelean, de origine sîrbească, din Sîrbii mai de curînd sau mai de mult imigrați, Nicolae Cherepovici intră în legături cu Țara-Românească încă din 1546, cînd, la 23 Iunie, fratele său Petru era însărcinat să represinte pe Sibiieni la nunta lui Mircea Ciobanul cu Chiajna, fata lui Petru Rareș[1]. Dar la 1552

[1] P. 860. Cf. și pg. IV-V. Părerea lui Kurz (în foaia germană din București, 1846, n-le 78-9, reprodusă în *Magazinul Istoric*. V, p. 371 și urm.), că Mykola

www.dacoromanica.ro

acest brav ostaş, cam beţiv, ajuta *contra* lui Mircea pe pretendentul Radu Iliaş[1].

Din căsătoria cu Ursula Gerlestei, catolică, dar aparţinînd unei familii de nobili romîni din Gîrlişte, Sîrbul, rămas ortodox, avu o fată, Elena. Chiajna, ajunsă mama unui tînăr Domn, Petru, trimetea la 2 Aprilie 1563 un sol s'o ceară pentru acel domnesc fecior al ei. La 3 ale lunii se făcea trecerea din Sibiiu a solilor pentru logodnă, Andrei şi Toma Zakadati — nemeşi romîni din Săcădat —, Clucerul Stan şi pîrcălabul Marcu. O sută de călăreţi erau, ca la vechile nunţi, în suita lor[2].

Petru avea abia cinsprezece ani, Elena optsprezece[3]. Dar nunta se zăbovi. Era vorba să se facă întăiu la 15 Iunie[4], dar principele ardelean invita în August, Luni după Sîntămăria Mare, la nunta ce va avea loc în Dumineca după Sf. Ştefan. Ea avu loc la 22 August în Sibiiu, el însuşi fiind de faţă[5]. Un trimes muntean venise la Iaşi, de unde Despot ceruse pe sora lui Petru, ca să potrivească o serbare şi alta pentru ziua de 14 Octombre[6].

Cherepovici murise încă de la sfîrşitul lui Aprilie: la 5 Maiu Petru-Vodă trimetea condoleanţe văduvei[7].

Data de pe piatra de mormînt nu trebuie deci schimbată în 1578, cum propunea Tormai. Căsătoria n'avu însă noroc. După trecere de abia trei luni, Elena era retrimeasă de Chiajna („zurücke bracht, aus Ursache der Myrtse Vaidin"). Cronica lui Ostermayer, spune lămurit că „la 22 Ianuar s'a adus înapoi de la Petru-Vodă fata lui Nicolae Cherepovici, din pricina Mirceoaii". Cro-

---

căpitanul de haiduci din 1553, e acesta nu se poate admite. La 1550 Cherepovici luptă la Ceanad, avînd cu el 8.000 de ostaşi. V. Kurz, în foaia pe 1848, n-l 16, de unde în *Magazin*, V, p. 378.

[1] *Ibid.*, pp. 379-80. A fost castelan la Branicska, Hurmuzaki, XI, p. 581, nota 2. Petru Cherepovici în serviciul reginei Isabela; *ibid.*, p. 860 (an. 1546). Proces al lui Nicolae în 1557-8, *ibid.*, pp. 868-870.

[2] Hurmuzaki, XI, Socotelile Sibiiului, la această dată. V. Hurmuzaki, II[1], p. 429.

[3] Kurz, *loc. ult. cit.*

[4] Ostermayer, în Kurz, *l. c.*

[5] Kurz, *l. c.*, p. 375, nota 2; Hurmuzaki, XI, p. 581, no. VII; p. 876; *Török-Mag. Állam. Okm.*, II, pp. 14-5, în *Magazinul Istoric*, V, p. 371 şi urm. — Moşia lor era Monera.

[6] *Ibid.*

[7] Hurmuzaki, XI, p. 875.

www.dacoromanica.ro

nicarul Hegyes arată că Braşovenii anunţau pe Ursula „că fata ei se întoarce din Ţara-Românească“ [1].

Ea avea în Maiu 1566 şi o fată, Tudoriţa. Împotriva bănuielilor pe care le exprimam odată, basat pe o eroare cronologică [2], trebuie admisă o întoarcere a Elenei, care va fi rămas Doamnă până la 1566, cînd i se căuta de Ioan-Sigismund, care o privia ca „soră adoptivă“ *(sororem nostram adoptivam)* şi era indignat de repudiarea ei *(nescitur quo motu ductus repudiandam duxerit)*, un adăpost ardelean. Sau Tudoriţa să se fi născut în exil?

Ursula trecu în Ungaria, unde zilele i se sfîrşiră, încă din 1565, în comitatul Dobîcei, la Ombuz[3]. Elena căpătă de la prinţ, ca reşedinţă provisorie — ea, Doamna care nu mai era Doamnă, —, cetatea Devei[4].

Deci cele două chipuri femeieşti sînt al foastei Doamne Elena şi al domniţei Teodora, Tudoriţa.

În cea d'întăiu, nemeşia Ardealului, ridicată la un înalt rol prin participarea la războaiele cu Turcii în secolele al XIV-lea şi al XV-lea şi capabilă de a da ţerii monumente de artă cu un caracter unitar şi original, căpătă pe una din ei lor ca Doamnă dincoace de munte.

N. Iorga.

Pictorul elveţian Guillarmod şi Romînii

Acum cîtva timp, în revista *Propilee literare* (n-l din 15 Septembre 1928), harnicul căutător de mărturii străine despre trecutul nostru care e d. Nestor Urechiă semnala după un articol al cunoscutului critic de artă engles William Ritter, în *Feuille d'avis de Neuchâtel* din Februar 1891 (tras şi în broşură), călătoria în Ardeal şi în Muntenia la 1859 a unui pictor elveţian doritor de orizonturi nouă şi de emoţii neîncercate, pornit spre sălbătăcia naturii şi oamenii primitivi, Jules Jacot-Guillarmod, ale cărui note, simpatice pentru neamul nostru, au fost publicate, cu acel prilej, de Ritter. Compătimind starea de azi a Romînilor, dorindu-li un

[1] *Ibid.*, p. 876; Trauschenfels, *Fundgruben*, p. 55.

[2] Hurmuzaki, XI, pp. XIII-IV.

[3] Kurz, în foaia germană pe 1848, no. 16, de unde în *Magasinul istoric*, V, pp. 378-9.

[4] Kurz, *l. c.*, p. 382, nota 1.

www.dacoromanica.ro

mai mai bun viitor, în care crede, el se arată încîntat de frumuseţa costumelor pe care le descrie pe larg, de forfota omenească a tîrgurilor, de alaiurile de cară şi de înfăţişarea singuratecă a călăreţilor, bărbaţi şi femei, de întorsul de la păşune al vitelor, de pitorescul scuturător al daradaicelor de poştă, de certele din primitivele diligenţe, de frumuseţa patriarcală a nunţilor după străvechea datină, cu aur, argint, colori înfocate, zgomot şi bucurie, amestec a tot ce se află viu împrejur. A mers pe la Predeal şi Sinaia pănă jos în Dobrogea, de unde s'a îndreptat spre Constantinopol, unde-l aşteptau şi mai colorate privelişti. La întoarcere a prins acea „nuntă valahă" de care fusese aşa de fermecat.

Cu acest prilej d. Nestor Urechiă îmi cerea amabil să mă opresc la Neuchâtel pentru a vedea opera acestui descoperitor, putem zice, al originalităţii aspectelor de natură şi de umanitate de la noi.

N'am putut s'o fac personal, dar am dat această sarcină unuia din membrii Şcolii Romîne în Franţa, d. Blendea, şi, cu un zel pe care nimic nu-l putea descuraja, ajutat şi de îndatorirea mai presus de orice laudă a tînărului şi înzestratului poet Jean Golay, urmaş al lui Guillamod, a izbutit să ni capete o bogată serie de desemnuri, total necunoscute, ale acestui artist, de o notaţie aşa de exactă şi de fină.

Inainte de a le presinta, cîteva cuvinte despre autor, după informaţiile de familie şi din lucrări tipărite, ca articolul lui Ph. Godet în *Dictionnaire des artistes suisses,* II, pe care tot d. Golay a binevoit să mi le comunice.

Animalier din instinct, Jacot-Guillarmod, născut la Chaux-de-Fond, Ţinut de minieri, centru de muncă şi de greve, a învăţat în Geneva la Barthélemy-Menu, apoi la Paris în atelierele lui Gleyre şi lui Couture. Intors acasă, stă la ţară, stăpînit de peisagiu şi de înfăţişarea, de mişcările fiinţelor vii care-l străbat şi-l animează. Călătoria în Ardeal şi Muntenia s'ar fi înoit la 1863-4 şi 1872. Moartea l-a prins la 5 August 1889 abia.

Casa din Ardeal, din Muntenia, din Dobrogea e presintată în toate felurile. Iată corturile Cerchesilor de lîngă Cernavoda. Iată casa din vergi şi din lut, cu parii ieşind prin „acoperiş" şi cu un simulacru de fereastă la nivelul pămîntului, a „Ţiganilor civilisaţi" din şesul muntean, cu Ţiganca proprietară cinchită pe gardul de nuiele, supt crucea de drumul mare, uşor indicată. Iată căsuţa prinsă în pari ori oblojită supt papură de la acelaşi vad al Cer-

www.dacoromanica.ro

navodei, căluțul oprit înaintea căruței de țară, iar sus rămășița cetății turcești. Iată puradeii privind cuminte ca niște pui de pasăre lîngă părintele cîlțos, tologit în toată lungimea lui la adăpost de soare.

Locuința Romînului apare în Ardeal, cu vechile căsulii buhoase de papură tăpșită, cu loadbele ieșind în colțuri, cu ferestuicele chioambe, cu gardul împletit capricios. Palatul administrației austriace acopere gîrlița vorbăreță. Intr'un loc se înseamnă că îngrămădirea acestor mamine care sînt mai mult acoperiș decît clădire represintă Biserica Albă din Banat. Nu lipsește cîrciuma la drum, cu cîrnații în fereastă și drumeții la lafuri în față.

Pentru Dobrogea avem vechea Constanță, cu casele de piatră acoperite cu olane, veche construcție greco-romană transmisă Bizanțului și provinciilor otomane. Trec umbre de Turci înfășurați în șalvari. Un dinte de cetățuie spintecă deluleț din dreapta. Atîta era acuma șaptezeci de ani în satul Chiustenge. Tot acolo se văd în larg vasele turcești cu pînze de o arhaică formă, bărcile mărunte de pescari și chiar draga Englesilor ocupați cu facerea liniei ferate.

Din tot ce se află în aceste sate, pe aceste largi întinderi, nimic nu interesează mai mult pe artistul amorezat de orice înfățișare, de orice gest, al bestiilor iuți și al bestiilor de îndelungă răbdare, decît calul, mai ales calul, tratat cu o îngrijire, cu o pasiune care ne face să ne gîndim la furiile lui Géricault, dar și la duioasa înțelegere a lui Grigorescu, și, în al doilea rînd, încetul, molfăitorul bou. Avem calul care ascultă, cu o cumințenie omenească, la căruța lăsată în sama lui, avem, într'o pînză frumoasă, calul măcinîndu-și nutrețul în margenea harabalei, cu mînzul sprinten între „oamenii mari" ai speciei; avem învălmășirea haotică a animalului speriat care se îmbulzește supt loviturile omului care vrea să-l domine. Cu stăpînul împreună, el merge ticnit pe drumul mare, el aleargă supt biciul răpezit cu învierșunare, el suie cu desperata încordare a mușchilor crupei dealul abrupt, une ori în nesfîrșita serie pe care o îndeamnă cu brațele dominante în aier omul din margenea pustei, cu umflata cămașă ungurească.

In alte desemnuri, calul se contopește cu călărețul în expresia aceleiași scene. Cu pălăria mare pe ochi, Romînul își urmează tăcutele gînduri, pe cînd mînzul suge la uger; oamenii cu mînile streșină pe ochi stau de vorbă, hățuindu-și dobitocul supus; ei își

www.dacoromanica.ro

caută de cale întovărăşiţi pare că şi în suflet cu tovarăşii lor fără glas. La tîrgul muntean pirotesc caii obosiţi şi un ţeran cu căciula pătrată stă lîngă nevasta lui împodobită. Ii plăcea pictorului să presinte căruţa cu coviltir, în drum şi la odihnă, cu aceleaşi resignate figuri de buni bidivii neobosiţi ai şesurilor Ţerii-Romăneşti.

Din aceste schiţe s'au făcut apoi, în răgazul vieţii monotone de profesor de desemn, la care soarta a adus pe artistul bucuros de largi rătăciri şi de întîlniri aventuroase, de luptă cu modelele care se acopăr, se ascund, fug, resistă, se apără cu pumnii şi ciomegele, tablouri cunoscute, cărora însă apreciatorii mai delicaţi li vor prefera adesea desemnurile fugare, de o aşa de simplă şi de sigură autenticitate locală, animală şi umană. Odată, mînaţi de nişte Saşi cu şăpculiţe, caii aprinşi încoardă toate puterile lor pe drumul cu brazde de noroiu îndărătnic. Altă dată, în margenea imensului şes al Ungariei săteni de-ai noştri scot cu greu dintr'o argilă şi mai resistentă căruţa cu mărfurile străine; larg cer de nouri uşori, zare de turnuleţe sprintene. Supt cea mai vie din bolţile subit iluminate de ţişnirea roşie a zorilor se trece o apă: Tisa mai curînd decît Dunărea, şi jocul luminii pe spinările aburite are minuţiosul adevăr de observaţie al pictorilor iaponesi. Mai puţin izbutită, cu toată arta în a reproduce aspectele schimbătoare ale cerului, e scena treieratului, cu caii înaintea rotundelor clădării ale grînelor coapte.

Mai rar apare boul. Culcat lîngă car, cu omul lîngă dînsul, ori supraveghind din picioare odihna celorlalţi, el e redat cu o profundă ştiinţă a grelei lui osaturi geologice: totul în cenuşiu şi alb, în coloarea însăşi a animalului care îşi pierde silueta în nota generală a orizontului. Pictorul ştie, ca în marele tablou muntean, cum se chinuie vita prinsă în jug la coborîşuri, cînd sprijine cu gîtul voinic greutatea prăvălirii carului; lîngă oamenii cari mînă pe coasta tomnatecă, femeia îmbrobodită, copilul cu trăistuţa adaugă un element de poetică pace alături de sforţarea înfrînată. Aiurea bivolii cu picioarele supuse supt greul trup negru înfig cuţitul plugului în brazdă.

Oameni la sfat, bărbaţi singuri, cu mînile încrucişate, cu lungile mîneci ale sumanului tîrîndu-se: cîte un străin în venghercă scurtă şi pantaloni largi îi „capacitează" la vre-o tîrguială între Unguri. Femei se amestecă. Ţiganca lîngă bărbatul cu luleaua: catrinţa

www.dacoromanica.ro

cu vîrci îi cuprinde trupul vînjos; ochii ei privesc drept din faţa frumoasă lîngă stupiditatea buhoasă a respectivului soţ. În clare linii de alb şi de negru Romînca apare cu vălul care-i acopere cu o delicată uitare faţă fină. Detaliile costumului sînt prinse cu cea mai mare grijă, liniile scufiţei însemnate cu o deosebită scumpătate. E document de etnografie desemnul. Nu putea să lipsească nevasta care toarce, şi mişcarea e prinsă cu o admirabilă exactitate; suveica dănţează în mîna uşoară. Un tablou în uleiu revine, îngroşînd întru cîtva aceste linii de ilusie: e o Făgărăşeancă, precum o dovedeşte învelitoarea în formă de turban a feţei brune.

Dar aceiaşi femeie, în margenea casei ei, cară fasciculele de cînepă din care va ţese minunile instinctului milenar. Lîngă car ea va sta de vorbă, dreaptă, cu omul sprijinit în cot, care o priveşte şi o ascultă. Călare bărbăteşte pe unul din caii căruţei sale, ea va lua singură răspunderea drumului. Va opri în margine, lîngă satul a cărui biserică înalţă ascuţitul vîrf de lemn, pe drumeţul care-i poate da ştiri de care e dorită. Va primi din carul cu bivolii aplecaţi spre odihnă povara muncită a porumbului de aur, va găti într'un colţ mîncarea muncitorului obosit: unul din cele mai splendide tablouri ale maestrului.

Mai frumos de sigur decît acea reputată „Nuntă românească", azi la d-na Jules Jacot Guillarmod, în castelul Prilly, lîngă Lausanne, în care i-a plăcut pictorului să se înfăţişeze şi pe sine ca unul dintre nuntaşii călări. Femei, copii opresc în drum alaiul călăreţilor care trece voios, în lătrăturile cînilor din toate satele Dar aici Guillermod a vrut să încredinţeze pînzei unul din spectacolele, însemnate şi literar, în notele lui, care l-a uimit şi fermecat mai mult.

O reproducere în colori a cîtorva din pînze ar fi bine venită, şi voiu încerca-o prin elevii miei din Franţa.

Anexă. Scrisoare a d-lui Jean Golay.

Jacot-Guillarmod, Jules-Jacques, peintre animalier et paysagiste, ne à la Chaux-de-Fonds le 20 juillet 1818, manifesta dès sa première enfance de l'intérêt pour les animaux qu'il se plaisait à observer. Il débuta par un apprentissage de graveur. Sa vocation artistique s'étant bientôt nettement affirmée, il alla faire ses premières études de peinture dans l'atelier de Barthélemy Menu, l'éminent maître genevois, qui le tenait en haute estime. Puis il fréquenta à Paris les ateliers de Charles Gleyre et de Thomas

www.dacoromanica.ro

Couture. Le temps qu'il ne passait pas à l'atelier il l'employait à étudier l'anatomie des animaux dans les abatoirs de la Villette: de nombreuses études qu'il y avait faites sont encore dans les mains de sa famille. Revenu en Suisse, il s'installa à la Cibourg, près de la frontière des montagnes neuchâteloises et du Jura bernois. Il envoya ses premières toiles à l'exposition de Neuchâtel en 1853. Plus tard, il fut s'établir au Neuhaus, propriété de sa famille, entre Cerlier et St. Jean, d'où il retournait d'ailleurs faire à Paris des séjours d'études. C'est de cette époque que datent quelques-unes de ses meilleures toiles: „Rue de Cerlier", „Halage sur la Thièle", „labourage dans le Seeland" (propr. de M. I. P. Jeanneret, avocat à la Chaux-de-Fonds.) Ce dernier sujet avait tenté d'autant plus naturellement l'artiste qu'il s'occupait alors d'agriculture. Mais il avait aussi le goût des voyages et du pittoresque exotique: il passa les années 1863 et 1864 en Transylvanie et en Valachie et en rapporta des oeuvres qui le classèrent parmi nos meilleurs animaliers: „Noce valaque", „Passage à gué sur le Danube" (propr. du Musée de Neuchâtel), „Roulage valaque" (Musée de Neuchâtel, dépôt du Fond Gottfried Keller, propr. de la Confédération), Récolte du maïs (propr. de M. P. Courvoisier). Parmi ses autres oeuvres caractéristiques citons le „Coup de collier", souvenir des Carrières de Montrouge (Musée de Neuchâtel).

Jacot-Guillarmod avait une prédilection pour les chevaux au travail et ne se lassait pas d'étudier leurs mouvements et leurs attitudes. En 1864, il se laissa attirer comme professeur de dessin au Collège de sa Chaux-de-Fonds et occupa jusqu'en 1873 ce poste, qui ne fut pas favorable à la production de l'artiste. Au cours d'un second voyage en Transylvanie, en 1872, il fit de nouvelles études pour son tableau: „Une aire en Hongrie". Puis il vint se fixer à St. Blaise (près Neuchâtel, proche de la plaine du Seeland, qui avait attirée Jules J.-G., comme la plaine hongroise l'attira), le village cher aux peintres, et produisit encore des oeuvres de marque: „une ferme bernoise", „La poste du St. Gotthard en hiver". Malheureusement uue surdité déjà ancienne contribuait à l'isoler de ses collègues et du monde; puis la maladie vint s'abattre sur lui et il succomba le 5 août 1889.

Quelques amateurs neuchâtelois possèdent de fort beaux paysages avec animaux, dont il a trouvé les motifs dans le Jura; il a rendu la simplicité sévère de ces sites avec un accent très personnel. Il existe aussi à La Chaux-de-Fonds quelques portraits peints par lui et il est représenté au Musée de cette localité ainsi qu'au Musée Rath à Genève („Combat de vaches") et au Musée Lenisch à Vevey. Sa famille conserve enfin, pieusement, un certain nombre de tableaux et d'études. Ce qui distingue Jacot Guillarmod, c'est l'exactitude scrupuleuse et l'intensité particulière de son dessin, très expressif et d'allure magistrale; une sincérité qui ne craint pas au besoin la rudesse, une couleur juste, franche, savoureuse.

www.dacoromanica.ro

Ses études d'animaux sont superbes de vigueur, de probité artistique; enfin le Musée de Neuchâtel possède de lui une série de dessins qui sont d'un maître, tant s'y affirme une science fondée sur une rare puissance d'observation.

Ph. Godet.

(Dictionnaire des Artistes suisses publié par la Soc. suisse des Amis des Beaux Arts sous la direction du dr. Ch. Brun, tome II, p. 113.)

Cet article est de l'écrivain Philippe Godet que mon grand-père n'aimait pas beaucoup: je crois que cette „sincérité qui ne craint pas au besoin la rudesse", dont parle Godet, faisait que lui aussi „n'aimait guère" Guillarmod.

D'autres renseignements dans:

1. „Messager boiteux" de Neuchâtel, 1891.
2. „Catalogue et rapports des Amis des Arts".
3. Kinkel, *Schweizerische Künstlerarbeit,* no. 32.
4. Catalogue du Musée Rath, 1904, p. 55.
5. William Ritter, Notes sur la XXIII-e exposition de la Société des amis des Arts de Neuchâtel (un chapitre sur l'oeuvre de J. Jacot Guillarmod en Valachie).
6. Des articles de Wiliam Ritter ont paru à la mort de mon grand-père à Neuchâtel et, si je ne fais erreur, dans des journaux roumains.
7. La Bibliothèque de Neuchâtel a une petite brochure de Jules Jacot Guillarmod (20 à 40 pp. environ) sur son voyage en Valachie.

DĂRI DE SAMĂ

Teodor Chindea, *Contribuţii la istoria Romînilor din Giurgeul-Ciucului,* Gheorgheni 1930.

Foarte bună descripţie geografică a regiunii Giurgeului, în Secuime. Pentru „ciupirea hotarului" era de căutat mărturisirea oficială de supt Callimachi în ale mele *Documente Callimachi,* şi oferta lui Iosif al II-lea de a da pămîntul „ciupit", „cît două comitate", pentru Bucovina (v. Istoria Romînilor din Bucovina, în a mea *Revue Historique* pe 1915). Harta din 1702 a lui Lakatos, citată de autor, e încă o dovadă, *ad oculos.*

Ipotesele maghiare asupra originii numelui sînt de un ridicul fără pereche (s'a propus şi Georgia caucasiană, pentru că Secuii, în drumul spre Ardeal, ar fi trecut pe acolo). Numele vechiu de Hegyalja înseamnă „Piemont", „Podgorie". Nu poate fi un

www.dacoromanica.ro

nume de om decît dacă aici a fost un „Scaun", un „judeţ", şi un Giurgiu i-ar fi fost „judele" (ca în Vîlcea, Lupu). Note asupra împrejurărilor preistorice. Se atrage atenţia asupra nomenclaturii romîno-slave a muntelui (Harghita, Bucin, Putna, Seaca, Găinuşa, Punga, Drăguş, Roman, Măgura, Bătrîna, Oláhbükk, adecă Făgetul Românesc, Curmătura, nu *Cîrmătura*, Feţele Putnei, Comarnic, Surduc, Loc, Vad, Opcină, Făgeţel, etc.). „Toate acestea astăzi sînt proprietăţi particulare ale Secuilor sau ale comunelor secuieşti din Giurgeu, în care nu se mai aude niciun cuvînt românesc, afară de cele întrate în limba Secuilor" (p. 22). Şi numele rîurilor sînt tot româneşti, ba se întîlneşte şi calificaţia de „Romîni" a oamenilor noştri: Román kút, Romány csorgója (p. 23), ca şi Román utja. Şi alte nume de locuri vin din românește: Pe picsoru (Pe picior) *(ibid.)*. Unele nume amintesc Saşi, Ruşi (Oroszbükk; cf. Rusciori, Reussmarkt), Tatari.

Nu năvălirile Tatarilor, cum crede autorul, ci colonisarea de către Cavalerii Teutoni a adus şi Secui în Ardeal (v. p. 27). Ei sînt deci *posteriori* Teutonilor (cf. p. 28). Se dă un mare număr de nume personale româneşti (pp. 31-3; v. şi pp. 34, 35, 37). Şi legenda populară presintă pe Romîni ca indigeni (v. p. 41). Pentru caracterele antropologice pp. 41-2 (după meritoasele studii ale d-lui Sabin Opreanu). Pentru notele sufleteşti, pp. 42-3. Pentru artă, pp. 43-6: se constată absoluta identitate a locuinţii ţerăneşti.

În capitolul III legăturile Ţinutului cu Moldova. Moldovenii întemeiază singurul sat care a putut să existe atunci: Voşlobenii (p. 49). La p. 50: Petru Aron, nu „Aron-Vodă" (acela e altul). Se insistă asupra năvălirii „ciocoilor" din Moldova la 1658. Despre Voşlobeni şi p. 79 şi urm. Despre Armeni, p. 81 şi urm. Primii în 1654, alţii în 1669. Îi gonesc luptele din Moldova. Pentru împrejurările religioase, p. 93 şi urm. Interesant antimisul de la 7222 al lui „Szabo episzkop romanesc". Nu văd pe episcopul de Roman, Sava (p. 95).

Se semnalează continuarea şi azi a maghiarisării (p. 128 şi urm.).

O bună hartă. Bibliografie.

* * *

P. P. Panaitescu, *Emigraţia polonă şi revoluţia romînă de la*

www.dacoromanica.ro

1848 (din publicațiile „Așezămîntului cultural Ion C. Brătianu"), București 1929.

D. P. P. Panaitescu urmează studiile sale mai vechi cu privire la relațiile noastre cu Polonii revoluționari de la 1850 înainte. O prefață precede documentele: s'ar putea admite că, „în această epocă, concepția asupra rolului poporului romîn în Europa Orientală era încă puțin clară și a fost precisată supt influența polonă" (p. 3)? Cf. și p. 22 și urm.

În 1846 misiunea lui Mihai Budzynski, care trebuia să pregătească și pe Rutenii de la hotar. „Șleahta" de lîngă „Fîntîna albă" sînt mazilii. Urmează Petru Butkiewicz (1848). El se pune în legătură cu profesorul Wroblewski de la Academia Mihăileană. Caracterisări dure despre țară: școala e mică, boierii nepatrioți, cultura în genere superficială. Un Zablocki se oferă pentru a servi la organisarea armatei revoluționare muntene (lui și I. Brătianu i se pare că „nu știe nimic fundamental", Goleștii sînt niște înstrăinați, Eliad un „fricos leneș", Magheru are pofte de dictatură). Știri foarte importante despre armata revoluționară total nepregătită: Magheru era de părere să se închidă într'o mănăstire; ofițerii „ignoranți și lași"; tineretul leneș și fără energie; femeile conrupte; națiia „lașă și bănuitoare". Multe informații de prima ordine: sosirea ofițerilor francesi Dessaint și Sabatier. Și puternicul Czajkowski, agentul polon la Constantinopol, unde se va turci, găsește că trimeșii munteni acolo sînt niște „studenți", afară de Bălcescu și Ștefan Golescu. Zablocki, în refugiul său din Ardeal, are prilejul de a vedea și judeca pe Romînii de acolo. Era vorba ca Ilinschi să comande cetele românești acolo. „Agitatori, nu șefi naționali", așa judecă alt agent polon pe căpeteniile muntene de la 1848. Se relevă de d. Panaitescu bizara ideie a revoluționarilor romîni de a face din Bem „domnul său regele lor" (după Ion Ghica, *Amintiri din pribegie*, p. 343). Sînt și note despre legăturile cu ai noștri a revistei polone de la Paris, *La Pologne* (Cyprien Robert este unul dintre cei mai importanți publiciști revoluționari de atunci).

Și alte fapte noi: Corradini, cîntărețul, răpede pierdut, din *Chants du Danube*, fusese în armata revoluționară polonă la 1831 (pp. 32-3). Scrisoare din Botoșani (Maiu 1848), p. 35 și urm.: se caută acolo pe boierul D. Ralet[1]. Și un ceasornicar

[1] O scrisoare a lui din Iași, 13 Iulie 1848, pp. 52-3, no. IX.

www.dacoromanica.ro

Schmidt, un ispravnic (aceasta e „ispnawnitz", cu semn de întrebare) Gergeli, Gherghel (p. 39). Hennig, librar la Iaşi, p. 36. 500 de Poloni acolo, p. 37. Întrebuinţarea termenului de „Roumanie", pp. 36, 38: la pagina 70: „rouman". Beizadeà Dimitrie Sturdza trebuia să se însoare cu fata mareşalului Paşchievici (p. 38). Descrierea lui Alexandru Hurmuzachi, p. 40. Un Ladislas Poniatowski, moşier lîngă Galaţi, p. 42. Biblioteca — azi părăsită — a lui Leon Cantacuzino, la Văleni (Covurluiu), p. 48, no. III. Ruşii — s'a crezut un moment — ar fi fost *chemaţi* în Moldova de o adunare la Huşi, presidată de Costachi Catargiu (p. 50).

Pentru revoluţia munteană: Ţiganii cari joacă supt fereasta lui Duhamel, consulul rus, pentru a-l sili să plece (p. 46). Angajamentul pentru Muntenia al lui Ahmed Tevfic (nu Terfik) Pulawski, pp. 48-9, no. IV. Venirea „colonelului" Zablocki, presintat de Bălcescu, p. 56 şi urm.

Czajkowski a fost, de la începu', contra unei ocupaţii turceşti în Principate, unită cu a Ruşilor (pp. 54-5, no. XII). Fuga guvernului provisoriu, p. 63. „Manevră strategică"... *(ibid.)* Czajkowski judecă aşa pe revoluţionarii noştri: „Ils ont envoyé des ambassadeurs partout, mais ils n'ont pas organisé un seul bataillon... En diplomatie on ne donne pas de l'aumône qu'à ceux qui peuvent s'en passer, en politique on ne défend que ceux qui peuvent se défendre" (p. 69, no. XVII). „Prisonierii de la Ada-Calè", ale căror capete le cer boierii, nu sînt decît revoluţionarii munteni de pe ghimii (p. 75, no. XX). O scrisoare a lui Tell către Czajkowski, datată Braşov, 22 Novembre, pp. 76-7, no. XXII.

Cea mai importantă parte e marele raport, de la p. 83 şi urm., al lui Zablocki. Caricatura lui Bibescu, care zice: „nous autres Souverains d'Europe". Cînd lui Eliad îi e frică, „judecă şi el ca un om inculţ şi infuriat". Tell a ajuns general din simplu maior; a ceiit ceva, lucruri militare, n'a văzut manevre; discret. Magheru, inspector al gărzii naţionale — neexistente — e generalul „voluntarilor". Luptase supt Geismar (nu „Giosmer"). Nu poartă sabia şi decoraţiile Ruşilor. E iubit şi în Ardeal. Lucrează personal. Ion Brătianu domină masele prin cuvînt. Mişcarea a plecat de la îndemnul d-rului frances Mendel, venit în aparenţă pentru studiul ciumei, dar pe care lumea-l crede trimes de Lamartine însuşi. După victorie, Magheru ar fi cerut un Domn constituţional; i se refusă, şi se face cunoscutul „guvern provi-

www.dacoromanica.ro

soriu". Dar comitetul revoluţionar decide tot, în ciuda lui Tell. Lumea crede că mişcarea lui Solomon urmăria crearea unui triumvirat cu Nicolae Golescu şi Ion Cimpineanu. Eliad i-ar fi căzut în genunchi în momentul surprinderii. În Iulie, Nicolae Golescu şi Tell erau de părere să nu plece guvernul. „Majoritatea hotărî să îndeplinească voinţa poporului." Pe larg negocierile cu Turcii veniţi la Giurgiu. Soliman-Paşa ar fi declarat că vine la Bucureşti cu numai 200 de călăreţi. I se dă o represintaţie la Teatru, cu portretul Sultanului între cele douăzeci şi patru de articole ale Constituţiei. La plecare, el dă un banchet. Cînd vine Fuad, deputaţia Locotenenţei Domneşti s'ar pune în fruntea a mii de ţerani. Magheru are însă doar 2-300 de panduri fără arme, pe cînd la Bucureşti se credea că sînt 8-9.000 (8.000 îi declara înscrişi Magheru însuşi, care, privit cu gelosie, ar fi l cenţiat tabăra). Pe lîngă vre-o mie de infanterişti se pot aduna un escadron de cavalerie fără cai buni şi patru tunuri cu vre-o şaptezeci de servanţi, plus douăzeci rele (nimeni nu ştie încărca). 7-800 oameni netrebnici se retrimet acasă; 500 de voluntari nu sînt buni de nimic; nici provisii, nici muniţii. Ţiganii repară puştile vechi. Mănăstirea din munţi, recomandată de ofiţerii trimeşi de ambasadorul Franciei la Constantinopol — de sigur Tismana —, nu poate servi la aşa ceva. Lipsă de disciplină, bătăi. La primul zvon de apropierea duşmanului toţi se împrăştie. Ofiţeri în retragere erau să fie prădaţi de chiar ostaşii lor. La Bucureşti trei regimente de infanterie, trei escadroane, trei plotoane de artilerie cu patru tunuri; pompierii se desarmează. Tell ar fi calificat pe ofiţeri ca fiind în majoritate „canalii, laşi, cari nu vor voi să se bată". Pentru scăderea raţiei de hrană, „o răscoală în căsărmi".

Indiferenţă în ţară, de şi după ocupaţie, unele sate se răscoală.

„Valahul Paleolog", întrebuinţat de Poloni la 1849 (p. 11), pare a fi tatăl fostului ambasador al Franciei la Petrograd.

O scrisoare a lui Ion Ghica, din Constantinopol, 15 Octombre 1849, p. 121 şi urm. Intre candidaţii de Domn şi Constantin Suţu susţinut de ambasadorul rusesc Titov. Era pentru Moldova şi candidatura lui Constantin Sturdza; Bibescu e la Constantinopol. O scrisoare a lui Czartoryski, în Ianuar 1857, către Alexandru Ghica, acum Caimacam (răspuns la o scrisoare adusă de un Suţu, nepotul Domnului), pp. 124-5.

* * *

www.dacoromanica.ro

Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului Romînilor din Albania* (din „Grai și suflet"), București 1930.

Această analisă lingvistică a graiului Farșarioților așezați în Dobrogea Nouă e întovărășită de o foarte bogată și extraordinar de minuțioasă bibliografie și cuprinde nu odată prețioase suggestii de istorie. Ca informație, e acolo tot: de la Caragiani, care e o mină rău săpată și cu totul părăsită, de la onestul Popillian la amintirile precise ale d-lui Bourcart. Și aici despărțirea netedă, pe care am subliniat-o totdeauna, între nomad și transhumant (p. 3). La urmă, o reconstituire culturală și un glosar. La numele de localități (p. 83) tot originale grecești (Zdumukò— 'ς Δομοκὸ), afară de Sărună, Flărină, Sămt-Saranta (Santi-Quaranta), Durăs (Durazzo), Larsa, Tîrcol (Tricala).

* * *

L. T. Boga, *Documente basarabene, IX-XI: Mănăstirea Hîncu (1677-1812), hrisoave și cărți domnești (1654-1677)*, Chișinău 1930.

În caietul IX Mihalcea Hîncul apare la 1677 ca fost Mare Stolnic (no. I). Schitul lui se chema întâiu Vlabnic I sau Vlamnicul (no. II). Apar Lupu Hîncul și tatăl, Miron (no. V).

În caietul X se începe cu un act din 1560 al lui Alexandru Lăpușneanu (pomenirea lui Vitolt, fost Comis). La 1586 se însemnă „Greaca jupăneasa lui Orăș fost Vornic, fata Ilisaftei, nepoata Anușcei"; are o noră, Mărica, după Slugerul Moga. O întărire pentru Iordachi Cantacuzino și soția Alexandra (nume țigănești: Ugle, Gefer, Țina, Răzvan, Craiu, Zamă, Taraș, Fetica, Gonțul, Crețul, Dracea, Orheianul, Ghiunea, Văraiu, Burghele, Sorica, Tatradie, Bădică, Moica, Margea, Cain, Goronea, Dudulea, Buzea, Hurpina, Holboca, Necopoe Ochian, Hir, Pătrănea, Bolboc, Fenica, Dortea, Truşca, Pițul, Șoșea, Veiu, Țilie, Grăjdan, Zoga, Burdujea, Tropotin, Fota).

În caietul XI, menționea, la 1654, a cunoscutului vameș Leondari (no. II). Proces, la 1658, între popa de la „biserica Domnii Mele din cetatea Hotinului" și niște călărași și dărăbani încălcători (no. VI). La 16— (nu 1652, căci Domnul e Ștefan Lupu) viitorul *Duca-Vodă apare numai ca al doilea Vistier*, despre care se spune că „a slujit din tinerețe lui în casa tatălui mieu", — Vasile Voevod —, „dreaptă și credincioasă slujbă, iar

www.dacoromanica.ro

acum şi Domniei Mele slujeşte cu dreptate şi credinţă". A cumpărat moşia Dîngeni, în Ţinutul Iaşului (no. IX). Un *Nicolae Zugravul* la 1664 (no. XV). La 1666 apare un Ionaşcu fiul Vistierului Dumitraşcu Dumbravă, despre care se spune că „în zilele răposatului Domn Vasile-Vodă, cînd au prădat Tătarii Ţara-de-gios, trăind tatăl lui pe Răut, l-ar fi luat Tătarii, cu femeia şi cu copii lui, şi pe acest Ionaşcu l-au vîndut în Ţarigrad; cumpărîndu-l un neguţitor creştin şi ertîndu-l din robie, el au venit iarăş la Moldova" (no. XX). Leondari şi la no. XXI (1666). Se vorbeşte de o „camănă pentru blănării" *(ibid.)*. Preotul Vasile „de la cetatea Hotinului" şi la 1667 (no. XXIII. A se ceti, în loc de „dărbar": dărăban) La 1668 se menţionează prada Cazacilor la Dragomirna (no. XXIV, p. 28). La 23 August 1670 Duca-Vodă închină pe sătenii din Dîngeni mănăstirii sale Cetăţuia supt acest curios pretext: „Am socotit Domniia Mea decît să mai înblaţi diu mînă în mînă, şi la un stăpîn şi la altu, mai bine să vă ştiţi şi voi aşăzaţi", (pp. 35-6, no. XXXIII). Scutirea lor faţă de Stat e complectă.

* * *

Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti*, II, *Acte şi scrisori (1573-1584)*, Bucureşti, 1930.

Fireşte că şi al doilea volum din marea culegere a d-lui Veress cuprinde piese de cea mai mare importanţă, dar, ca şi volumul precedent, el chiamă multe întregiri şi destul de multe îndreptări, pe lîngă aceia că trebuia să fie supus la multe eliminări de documente fără interes pentru noi.

Putem începe chiar înainte de pagina întăiu. În reproducerile de iscălituri şi peceţi, ce ne interesează pecetea medicului Blandrata, cu care n'am avut nimic a face, şi a lui Stanislav Niezowski, care a fost doar unul din soţii poliandricei domniţe Zamfira? Iscălitura lui Ştefan Mîzgă e bine redată, afară de două erori, dar de ce cu litere latine (Стефанъ воєводичъ молдвѣскы, своею рѣкѫ пол$жил)? Dar, în pecetea lui Petru Cercel, nici vorbă de M[agnus] D[ux] Petro Voevoda, ci e м[илостию] в[ожиею].

Prefaţa trebuia revăzută ca limbă (poate şi ca spirit: mila prinţilor maghiari ai Ardealului faţă de pribegii noştri). La Curtea Ecaterinei de Medicis nu erau „femei galante" Petru Cercel a fost numit Domn, nu „Voevod". Se anunţă altîtea documente

www.dacoromanica.ro

despre Báthoreşti, care nu ne privesc *de loc* pe noi. De ce „boierii" din ţara Făgăraşului nu se asamănă, — de ce d. Veress ţine să nu se asemene — „cu boierii ţerilor romîne"? „Formalităţile potrivit cărora" nu e românește. Foarte amabilă observaţia că supt Ştefan Báthory Ardealul „nu avea *(sic)* să sufere nici *(sic)* năvăliri — ca pe vremuri — din partea Domnilor ţerilor romîne". Limba francesă a traducerii cuprinde astfel de forme ca „il devait à consolider", „mésentente" pentru „mésintelligence", „*un* Roumain", „*un* Hongrois", „réfugié de la Hongrie". Greşeală de tipar: „on s'entretenait" pentru „on s'entretuait". „Jean le Voevod terrible" stă lîngă — în franţuzeşte — „Ioan Voda Potcoava". Cetim „*tout* une série". Pentru a nu zice curent prinţi Domnilor noştri ni se dau forme ca: „Iancu Voda", „Alexandre Voda", Petru-Voda". „Ceauş" e reprodus aşa. „Din fericire" e „par bonheur". De ce Teuffenbach e „prolixe"? Originalul românesc e... „vorbareţ". Cetim: „se plainent". „Damele galante" sînt traduse cu „grandes dames". Nu se zice „Christophore", ci „Christophe" „Nous décrit *puis*" e „ni descrie apoi".

Cu n-l 7 încep documentele *noastre* (restul e maghiar). Boierul pribeag la Viena şi apoi la Caşovia, „Draxan", nu poate fi „Drăgşan", ci Draxin (v., de altfel no. 91, cf. no. 111). La no. 8 ambasador nu se zice la noi „orator". Un pribeag Bogdan, la Curtea imperială, în 1573 nu poate fi decît fostul Domn Bogdan Lăpuşneanu. Împăratul îl refusă din nou, la 30 Maiu 1573, Sultanului. Moldovenii îl voiau la 1574 (no. 46, pp. 55-6). Se cerea în Novembre în Polonia (no. 48, pp. 57-8): acolo şi sora şi „alte rude" ale lui. O datorie a lui Despot către Zay, no. 10. Cf. şi no. 20, pp. 19-20. Soldaţi aduşi din Ungaria de Ioan-Vodă ce Cumplit: unul, Ioan Garva (de loc „boier", cum spune titlul), spune că Vodă nu plăteşte şi că unii dintre boieri (nu din ai lui) au fost îngropaţi de vii (nu „de viu", în resumat). „Stephan Wayda", cu care acest vechiu ajutător al lui Despot a slujit în Moldova, nu e, bine înţeles, un pretendent, ci tot un mercenar. Basarab-Vodă din „Moldova" la 1573, pribeag pe la Zips, pare a fi Nicolae Basarab, purtat şi prin Spania (v. no. 12, p. 11). De altfel, în Iunie 1574, cînd era la Sătmar, i se spune Domn muntean (p. 37, no. 28), D. Veress o ştie, dar nu şi bibliografia chestiei. Se vede Ion-Vodă cel Cumplit oferind, la 2 Oc-

www.dacoromanica.ro

tombre din acel an, în numele Sultanului, ajutor Polonilor contra duşmanilor (Muscali) (pp. 11-2, no. 13). Pribegi mutaţi de la Sárospatak în Octombre (p. 13, no. 15).

Ce ne interesează pe noi Bornemissa, episcop de Orade (no. 16), corespondenţa lui Blandrata (n-le 16-7)? Afacerea pretendentului Bekes, Romîn desnaţionalisat, abia merită să figureze într'o asemenea colecţie. O afacere de nobili romîni de la „Rekitte", lîngă Sas-Sebeş, şi „Tartaria", lîngă Vinţ, cerea identificarea localităţilor (no. 22, pp. 23-4). *Nu Ioan-Vodă, care a murit luptînd*, ci Bogdan fugarul e acela care, în Mart 1574, cerea ajutorul polon (no. 23, pp. 24-5). Se şi vede plecarea lui din Imperiu (spre Polonia) în n-l următor. Ioan, în ceasul de primejdie, şi-ar fi trimes averea şi soţia la Cameniţa (numele localităţii, pus în resumat, Kamieniec, trebuie să fie Kamieniec Podolski, şi apoi acolo nu e Polonia, ci Rusia) (v. no. 25, pp. 25-6). O notă despre nişte pretenţii ale văduvei Cherepovici (soacra lui Petru-Vodă Mircea), la pp. 30-1. In titlul bucăţii no. 29, nu e vorba de o victorie a lui Alexandru Mircea asupra lui Ioan, ci de contrarul: pentru trimesul venetian în Polonia „Valacco", firește, e Moldoveanul (no. 29): *pentru a publica documente privitoare la o ţară trebuie să i se cunoască istoria.* Povestea înfrîngerii lui Ioan, nu „tăiat de Tatari", ci prins de Turci şi spîrcuit de cămile, e presintată fals în resumat din lipsa acestor cunoştinţi, neapărate (pp. 38-9, no. 30). Aceiaşi ignorare a sensului lui „Valah" în Polonia face ca la p. 40, no. 31, să se semnaleze „ştirea curioasă" că Petru Şchiopul, noul Domn moldovean, e frate cu Ioan-Vodă (de fapt e vorba de Alexandru Munteanul; greşeala e aici în sens invers). Ştirea falsă că Ioan a fugit în păduri cu 200 de ostaşi, fiind ucis pe urmă. Aceia că ar fi lăsat averea regelui Poloniei e de aceiaşi valoare. Dar d. Veress nu înţelege textul său, cînd spune că Petru e „poreclit Vodă al cîmpurilor", pe cînd textul italian al Veneţianului glumeşte numai: *„va ţi* Vodă al cîmpului, pentru că s'au ars toate localităţile sale" (no. 32, pp. 40-1). O scrisoare a lui Mohammed Socoli către Poloni pentru susţinerea lui Ioan, no 33, pp. 41-2. Şi aici comoara de la Cameniţa şi socrul, care se ştie că a fost de fapt pîrcălabul de Hotin. Intrebuinţînd *Pretendenţii* miei se putea afla că era Lupea Huru şi că o scrisoare a Doamnei a fost tipărită de Melchisedec. Ea revine în Moldova (p. 55, no. 45). Averea ar

www.dacoromanica.ro

ţinea-o Palatinul Rusiei (p. 57, no. 48). La Cameniţa, spune Vizirul, erau şapte „soţii ale boierilor" (cu punctuaţia d-lui Veress, iese „şapte soţii" (ale lui Ion?), „puse pe douăzeci şi şapte de care ale boierilor" *(sic)* (p. 43). Răspunsul către Sultan, prin Taranowski, p. 47 şi urm. Cf. no. 41. Ca să se vadă cum ceteşte une ori d. Veress: la pagina 50, avem „ivansciti" pentru „fuorusciti". Interesant numele Logofătului Udrea al lui Ioan (p. 50). „Constantin Grecul", care împrumutase pe Ioan, să fie Corniact (p. 51)? Primele relaţii polone cu Petru, no. 40.

In Arhivele din Sas-Sebeş d. Veress a găsit o interesantă scrisoare, din 7 August 1574, a lui Pavel Tordaşi, episcopul calvin al „bisericilor româneşti", prin care, în ceartă cu oraşul, vinde casa dată lui, cu titlu nobiliar, la Lancrăm (no. 36 p. 46). „Moscatelli" la pagina 55, no. 45, nu e un om, ci *vin muscat.* Nu se zice: „Polac" în româneşte (v. p. 55, no. 46, resumatul). Incurcat iar cu „Valachia" Polonilor, d. Veress află abia la pagina 61, nota 2, soluţia, dar i se pare lucrul „destul de ciudat" (însă Polonii nu numiau „Moldova", ci „Muntenia" Ţara-Românească). Il vedem căutînd Bucureştii şi pe la Bilciureşti *(ibid.).* De mare interes ştirea că în primăvara anului 1575 era la Munteni atîta foamete de muriau caii de la rădvane, vitele pe cîmp şi „oamenii se omorau pentru o bucată de pîne; şi cînii prind cioare *(grues)* şi vrăbii *(volucres,* nu *volveres).* Zăpada e până la umăr (p. 61). Era lipsă şi în Ardeal, care împiedeca exportul de grîu (p. 62, no. 55). Polonia îl permite (p. 75, no. 69). Petru Şchiopul cere, în numele Turcilor, ca Polonii să-şi aleagă un rege pe placul Sultanului; altfel el şi fratele lui au ordin să intervie (pp. 63-4, no. 56). Şi Socoli scrie în acest sens (no. 67, pp. 72-3); nu „Machmeth Paşa", şi nu „intimează pe Leşi". Nu se spune că Baiezid al II-lea a făcut Cetatea-Albă. De ce lungul şir de pagini despre chestia polonă (p. 87 şi urm.)?

Un şir întreg de acte priveşte bătălia decisivă pentru soarta lui Bekes, dar şi asta e tot „acta extera"... Juvaierele Doamnei Zamfira, p. 77 şi urm. Şi aici pomenirea Ursulei Cherepovici. Bani ai Zamfirei la Ştefan Báthory, no. 80, pp. 106-7.

Un alt şir de documente priveşte pe un pribeag în Ungaria, Ştefan-Vodă, care e în adevăr, fiind acolo de unsprezece ani în 1577, „Mîzgă", rivalul lui Alexandru Lăpuşneanu (no. 73, p. 83). Cereri

www.dacoromanica.ro

de ajutor ale lui (no. 98, pp. 121-2). Servise chemat, din Polonia, cu 300 de călări, supt Lazăr Schwendi, Zay şi Meinhart Balassa (no. 99, pp. 122-3). Cf. şi no. 100, p. 124. Se cerea la Erdöd, între Romîni (no. 105). V. şi n-le 112 şi urm., 120, 122 (cere moşia Szakács), 124, 127, 130, 132 („Domn şi fiu de Domn"), 144-5, 152, 160, 165, 180, 183, 185-6, 190, 193, 198, 199, 208 (nunta lui în Iulie 1598), 209, 211, 214, 216 (el şi Draxin), 224, 261, 265. La p. 130, se spune polonește „Valahia" Moldovei (deci nu e vorba de Mihnea-Vodă). Munteanul pribeag la Rodos în 1575-6, no. 77, pp. 99-100 (Alexàndru ar fi să fie înlocuit ca domnind prea mult şi avînd fratele în Moldova). Ivaşcu, Vornicul muntean, cu afaceri în Ardeal, e Golescu (no. 79, pp. 105-6). Trecerea pe la Cernăuţi a lui Ştefan Báthory, ales rege în Polonia (no. 83, p. 110). Ştiri despre Chiajna la Alep, în 1576: „des Müeschzay Wayda aus der Schwarzen Wallachey verlassne Weib und zwen Söhne"; a văzut-o un fost servitor al ei. *Se pomeneşte şi fiica ei dată ca soţie Sultanului:* Chiajna trimete o scrisoare, prin el, lui Socoli. Se presintă o curioasă genealogie: mama Chiajnei — de fapt moartă de mult — era sora mamei lui „Bogdan-Vodă" (Lăpuşneanu): de fapt Ruxanda lui Alexandru-Vodă era sora Chiajnei (p. 112, no. 85). Era rudă cu „Muscalul" prin fata lui Ştefan-cel-Mare măritată la Moscova. Plîngerile contra lui Alexandru Munteanul îmi sînt cunoscute (no. 88, pp. 113-4): trebuie să fie tipărite undeva. După această formă germană, cea italiană (nl. următor) pare nouă. Dar nu poate fi vorba de: *gepite* (!), (p. 114, no. 89). Cearta dintre Sinan, care ţine cu pîrîşii, şi Socoli, care e contra lor, e de tot hazul. Sinan strigă că „n'ar sta un ceas dacă ar şti că-şi are locul din causa aceluia, dar şi l-a căpătat cu sabia, şi să fie sănătos Sultanul Murad, stăpîn plin de dreptate". Pialì şi Ahmed se ridică şi ei contra lui Sinan, cel mai tînăr Vizir. Urmează arestarea lui Şaitanoglu, patronul lui Alexandru; liberat, un ceauş va cerceta acasă la dînsul. Şi în ţară se vor face cercetări (p. 115, no. 89). Şi no. 90 îl cred publicat: poate şi 91. E de sigur inedit raportul lui Ungnad de la no. 92. Pîrîşii se tem să vie în ţară şi Socoli-i trimete prin begul de Nicopol, dar ei se tem ca Alexandru să nu-l cumpere. Apoi Marele Imbrohor, întors din Ardeal, a fost cîştigat de Domnul muntean şi a făcut raport în folosul lui („Mäutmacher" îmi pare dubios, ca şi „zum

www.dacoromanica.ro

Rueder" pentru galere). Cei 150 de Romîni preferă şi galerele, întorsului (p. 117, no. 92).

Se cunoşteau pretenţiile la tron ale medicului lombard Rosso (p. 119, no. 94). Pentru comerţul moldo-polon, pp. 125-6, no. 102. Şi n-le următoare. La p. 137 trebuie: „profusione sanguinis", nu „professione". Rapoartele imperiale din 1578 despre aventura lui Ioan Potcoavă sînt importante. La p. 141: „vor (nu *von*) den Seinigen": Potcoavă nu vrea să ieie *de faţă cu ai lui* scrisoarea prin care regele Poloniei îi cere să plece; el spune că e deprins cu sabia, nu cu condeiul şi n'are logofăt; scrisoarea o retrimete. Prima apariţie a lui Petru Cercel, în Februar 1578, no. 121, p. 143. V. şi scrisoarea către Papă, 1-iu Februar 1579, no. 135. D. Veress observă că forme ca „totto" şi „mana" arată că el însuşi scrie. După scrisoarea aceasta, din Paris, avem pe cea din viile Perei, 20 April 1579, către un cardinal (no. 137, pp. 163-4). V. şi n-le următoare. Nu poate fi vorba la no. 123 de Iancu (nu „Ioan" Sasul) care să fi întrat cu oaste contra lui Petru Şchiopul. Doar la no. 128 se vorbeşte de al doilea *Iotru*, Constantin (Lăpuşneanu). Pentru execuţia lui Potcoavă, n-le 129 (trece printre 400 de haiduci spre eşafod; expunere, cu capul cusut, în Biserica Rusească, unde toţi îl plîng), 131. (Petru-Vodă trimete regelui 50 de boi, 4 buţi de vin muscat, 2 buţi de lămîi sărate şi un cal; Potcoavă nu e legat, ci liber; discursul l-am dat în prefaţa la Hurmuzaki, XI; recomandă pe cei opt credincioşi cari-l întovărăşesc, pentru ca, după cererea lui publică, ei singuri să-i atingă trupul; unul din soldaţi, indignaţi, îi dă un pahar cu vin; văzînd paiele pentru a îngenuchia, întreabă: „Doamne, nu sînt eu vrednic să îngenunchiu pe ceva mai nobil decît aceasta?"; cere de la ai lui un covor; se închină; aşează haina după cum îl rugase călăul; capul se arată de trei ori în mijlocul urletelor poporului, haiducii gătind archebusele; e dus în sicriul verde care se zice gătit de el. În note e presintat ca de treizeci şi cinci-patruzeci de ani, blond, cu barbă lungă. Ce e „capovers", p. 95, nota 1? Pentru vin de Candia trecut prin Chilia: plîngere a Veneţienilor că Petru-Vodă iea patru galbeni de bute, ceia ce-i dă pe an 3.000 de galbeni, iar cărăuşii cîştigă vre-o 6-7.000 (p. 159). La 4 April 1579 Mihnea-Vodă denunţă lui Cristofor Báthory pe boierii, cu „5-600" de Rumîni, cari scriau lui Cercel şi-i dădeau bani, împrumutînd de la gelepi. Acum sînt în Ardeal:

www.dacoromanica.ro

îi cere (no 136, pp. 161-2). Scrisoarea lui Henric al III-lea către Socoli, 21 April 1579, trebuie să fie în Hurmuzaki, XI, după registrul găsit de mine la München, dar de sigur că acolo nu sînt cuvinte ca *speliez* („les princess peliez ou affligez", nici forme ca „nous en fait", nici ortografii ca *depèche*, nici „nuos emrettant" pentru „nous en remettant", nici „contraitement" pentru „contentement"). Nici data de 20 April 1579 pentru o scrisoare *din Pera* a lui Petru Cercel (v. no. 137) nu poate fi admisă. Cercel era la 23 Iunie *în Paris* (v. no. 141), cînd scrie cardinalului Commendone (se plînge de zăbava francesă: „l'uso di quà, che è lungo a determinare"). V. şi n-le 149-50, p. 174; n-le 153, 156. Lupta între el şi Pătraşcu din Cipru, care se zice adevăratul fiu al lui Pătraşcu-cel-Bun v. no. 158, pp. 177-8. Şi paşaportul Sultanului pentru Cercel îmi e cunoscut (no. 163, p. 163). Cf. no. 166. V. şi no. 171. Recomandaţie a lui Cercel către ducele de Savoia (no. 172). Regele îi dă 1.000 de scuzi ca şi ducele de Guise. Proiectul lui de cruciată, n-le 171 şi 174. V. şi n-le următoare. I se arată Tesaurul veneţian (p. 196, no. 181). O scrisoare a ducelui de Ferrara către el (p. 226, no. 206). Încă una no. 226. Recunoştinţa lui faţă de Veneţia, no. 235. Planurile de năvălire ale lui Laski, no. 143. La p. 169 aş crede greu că poate fi „clandestim" în loc de „clandestine". Oamenii lui Ştefan Mâzgă: cei doi Draxin, Petru şi Ioan, Mihai Vlaicu şi Ştefan Radu, p. 170. La 25 Ianuar 1580 se credea în Constantinopol că Petru Şchiopul pleacă la Alep, dar „soţia şi copilul" (Vlad) rămîn la Constantinopol; Sultanul nu-l primeşte în audienţă, dîndu-i 40-60 de aspri ca tain (no. 154, pp. 275-6). I se lasă şi 18.000 de galbeni pe cari-i avea la el (no. 151, p. 176). *De la Alep e rechemată Chiajna, „sora Domnului de acum al Moldovei"* (Iancu Sasul, fiind şi el fiu al lui Petru Rareş), *îmbogăţită prin comerţul pe care l-a făcut acolo, aşa încît a putut plăti.* „È donna, come vien detto, di molto valore et industria." O sprijine Vizirul Ahmed, prieten, odinioară, cu Mircea Ciobanul *(ibid)*. O văduvă a lui Bogdan-Vodă şi fiul ei, la 1580: e de sigur pretendentul de care vorbesc în lucrarea mea despre această categorie, şi *nu* Bogdan Lăpuşneanu (no. 157, p. 177). Şi un Ladislau Bogdan, în serviciul pretendentului Bogdan, după ce fusese cu Despot (no. 201, pp. 220-1). D-lui Veress i-ar plăcea să fie „un Ceangău din Moldova" (p. 222, no. 201). De sigur că

www.dacoromanica.ro

n-l 210 e o traducere modernă. Intoarcerea, în 1582, a lui Petru Şchiopul se presintă ca opera exclusivă a lui Bartolomeo Bruti, favorit al Vizirului, dat Domnului ca supraveghetor; Vizirul reţine pe Cristofor, fiul lui Bartolomeo (no. 212, p. 230). Rînduiala Avrigului, no. 215, pp. 230-3 (se vorbeşte clar, fără prejudecăţi, de „zweyerlei Nationen, nemlich Deutschen und Wallachen"; judele-şi dă sama înaintea unei comisii de şaisprezece Saşi şi şaisprezece Romîni; dacă judele e Sas, Saşii dau doi pîrgari, Romînii unul; dar încă de atunci teoria că Romînii sînt „Frembdlige und Gäste"; ei datoresc fîn pentru Sibiiu). D. Veress înseamnă că aceiaşi măsură se iea pentru Săcădate, unde sînt Unguri şi Romîni; p. 239 Raporturi între cetatea Făgăraşului şi iobagii romîni, no. 229. Era cu totul necunoscută năvălirea în Moldova, prin Octombre 1582, contra lui Petru Şchiopul, restituit, a unui Iliaş-Vodă, fiul lui „Petru-Vodă cel bătrîn" (deci o nouă ediţie a lui Iliaş Rareş), adus de 1.030 de Cazaci, dintre cari unii sînt reţinuţi de Domnul biruitor. „Balyka Hauptmann" cel rănit de gloanţe nu e „căpitanul Bălică"(!), precum crede d. Veress, ci vestitul *Hatman Balica*, primul ctitor al mănăstirii Frumoasa (p. 235, no. 215). Prada luată de Poloni de la Iancu Sasul e calculată a fi de 600.000 de galbeni (p. 237, no. 217). Regele ar vrea să mărite pe „fata" lui şi să puie în Moldova pe Samuel Zborowski (no. 218, p. 237; v. şi no. 240). Pentru Ianus, recomandat de Papa la 1583 (no. 222): d. Veress a căutat în *Pretendenţi domneşti;* dar nu poate fi Ioan Bogdan. Interesanta scrisoare, din (Iunie 1583) a lui Petru Şchiopul către regele Poloniei no. 232, pp. 250-1, în care se apără că nu el cere tesaurul lui Iancu, e, de sigur, pe alocuri, rău cetită. Scrisori cu privire la o posibilă năvălire de Cazaci în Moldova pe pagina 251 şi urm. La vestea că vine Domn Petru Cercel, Ivaşcu Golescu trece în Ardeal cu familia la moşia lui, Sîmbăta (pp. 225-6). Cf. şi no. 238.

El pare a strînge trupe în Polonia (p. 264, no. 242). Se oferia om „di bell'aspetto", pentru Domnia creştină (p. 265, no. 243). El se gîndia acasă ori la un adăpost prin Hust sau Chioara (no. 244, pp. 266). Petru scria lui Ivaşcu că Mihnea şi Petru sînt încă la Poartă şi că primul va păstra Domnia dacă dă mai mult; în acest cas Ivaşcu ar vrea să meargă la Roma ca ambasador (no. 248, pp. 270-1). De fapt un ceauş administra ţara (p. 275).

www.dacoromanica.ro

Cercel biruind, Ivaşcu pleacă (no. 255). Petru Cercel ceru din Ardeal pe Ivaşcu, pe Vornicul Dumitru şi pe Logofătul Stanciu, într'un moment, în Maiu 1584, cînd el începea să taie, şi în ziua de Paşti, pe boierii lui (trei, între cari un Vornic). V. şi no. 234, pp. 319-22. Possevino şi ţerile noastre, no. 237, p. 258. Pentru împiedecarea călătoriei lui, p. 260 şi urm., no. 238. El se gîndia a aduce Romîni ardeleni într'un Seminariu de propagandă catolică (p. 261). *Un medic ragusan din Polonia introdus la Domnii noştri:* el ar vrea să-l facă preot, ca să spioneze în aceste părţi. Nu ştiu de unde a luat d. Veress ştirea că s'ar fi gîndit cineva a face din Baltazar Báthory, menit unei morţi grabnice, un Domn al Moldovei (p. 263, nota 1). Scrisoarea medicului canonic Nadali, din Cracovia, — acesta e Ragusanul —, către Possevino, vorbind despre îngrijirile date de dînsul lui Cercel, la o boală grea, nu cuprinde aserţiunea că Mihnea ar fi fost catolic (că „*era* turcit" — p. 264, nota 1 — e o greşeală; numai la căderea-i a doua, în 1591, nenorocitul Domn a renegat). „Dico più che Mixna, per esser di religione" (fără virgulă!) „et altri costumi", înseamnă: „per esser di altra religione et altri costumi". Nadali e recomandat la Roma (pp. 268-9, no. 246). „Voevodul Ivan" de la pagina 266 (scrisoare a regelui Ştefan) nu e „Ioan" ci Iancu Sasul. O scrisoare a lui Cercel din Adrianopol, 24 August (no. 245, p. 268). Petru Şchiopul trimete, în acest an 1583, pe *medicul său italian* în Polonia ca să anunţe că Turcii trec Dunărea la Obluciţa (pp. 269-70, n-le 247-8). Sigismund Báthory-i oferă lui Cercel prietenie (reclamaţii pentru Mocani), pp. 271-2, no. 249. Sigismund se bucură de numirea unui om purtat prin creştinătate. La 12 Novembre Cercel răspunde lui Albert Huet (no. 257). Foarte însemnat raportul, din 11 Septembre, al lui Possevino (pp. 274-6, no. 251). Roma trimetea două coroane („ed attretanti cavalieri"?!) pentru cei doi Domni. Un pretendent prins în Polonia. Regele Ştefan nu crede să se poată converti Romînii îndărătnici şi barbari; nu s'a reuşit cu cei din Ardeal, mai liberi (pp. 275-6, no. 251). Possevino stăruie însă în ideia Seminariului şi a calendarelor (p. 276, no. 251). Pentru averea lui Iancu-Vodă, no. 258, pp. 282-5. Turcii dreg Tighinea (p. 286). A se pune punct acolo, r. 15 de sus, după „lateat". P. 294: nu există „paşa ceauşilor", ci ceauş-başa: aşa spune şi textul maghiar. Comoara lui Iancu-Vodă şi n-le 263-4, pp. 295-6. Trei

www.dacoromanica.ro

Romîni cari trec la catolicism în Praga, unul fiind un pretendent, la 1584 (no. 278, p. 314). De fapt (no. 279, pp. 314-6) acest Ioan *(Iuvanus)* e cunoscutul *Ioan Bogdan*, cum se vede din genealogia lui, pe care, mai tărziu, o presintă cu modificări. Bogdan Orbul, care domneşte „douăzeci" de ani, are ca fiu pe Ştefăniţă, dar şi pe acest Ioan. Ştefăniţă ar fi fost înăbuşit cu pernele, noaptea *(noctu pulvinaribus suffocarunt)*, după o stăpînire de cinsprezece ani. La şapte ani, Ioan e trimes la Munteni *(in montanensem terram)* cu credinciosul Teodor, *procer suschaviensis*. În acest timp domnesc — şi lista e adevărată — Petru (Rareş), Ştefan (Lăcustă), iar Petru, Iliaş şi Ştefan, fiii lui, Alexandru (Lăpuşneanu), Despot, iar Alexandru, Bogdan (fiul lui), Ioan, „fiul lui Ştefăniţă, fratele acestui Ioan", „Petru Grecul" (Şchiopul), Iancu, iar Petru, iubit de popor *(proceribus et populo gratus)*, căruia totuşi, fie şi după moarte, i-ar putea urma acum bătrînul Ioan, cu voia Sultanului şi intervenţia regelui Franciei. Acum e cu un singur serv, Iliaş din Suceava. La 24 Octombre 1584 nunciul din Praga, neîncrezător pănă acum, recomandă la Roma pe cel convertit de un Iesuit care ştie românește (p. 316). Scrisorile de recomandaţie către regele Henric, de care vorbeşte d. Veress, trebuie să fie de la 9 Februar 1585, nu 1583 *(ibid.)*. „Kazulul" de la pagina 323 e Persianul („Cazilbaşul"). Aici şi lauda vecinului amabil care e Cercel. Guvernatorii Ardealului spun despre el că „nu e nici Romîn simplu, nici vre-un barbar, dintre aceia cu a căror vecinătate am trebuit să ne mulţămim pănă acum".

N. Iorga.

CRONICĂ

O nouă biografie a lui Papiu Ilarian în Anuariul liceului care-i poartă numele la Tîrgul-Murăşului (de d. Grigore Ciortea).

*

Din Veneţia d. Valeriu Papahagi ni scrie:

„Am continuat luna aceasta cu cercetarea bustelor celor cinci „savî alla mercanzia" şi cu corespondenţa bailului de Constantinopole. Am urmărit corespondenţa consulilor din Durazzo. Moscopolenii apar în foarte multe scrisori. I-am urmărit de la 1691 pînă la 1761. Sînt liste făcute de consulii din Durazzo, cu măr-

www.dacoromanica.ro

furile fiecărui negustor: Moscopolenii sînt în frunte. Sînt amănunte interesante relative la mărfurile pe care le trimeteau sau le primiau acești negustori, la felul cum le asigurau, la năvile perastine sau dulcignote (tartane, polacce) cu care se expediau mărfurile din Durazzo. E vorba și de negustori moscopoleni cari întreţin relaţiuni comerciale cu Fiume și cu Trieste: „Di ragione di Nicolò Cazì Michali da Siacista, *e compagni da Moscopoli per Fiume o Trieste*".

Alături de Moscopoleni apar, pentru zece ani numai, negustorii aromîni din Molovișteˌ între 1741 și 1750. E vorba de negustori ca *Elia Kozzo da Malovista, Costa Dima da Malovista*, etc., etc. E și o notiță asupra holerei (sau ciumii?) care a bîntuit la Moscopole în anul 1741: „In Moscopoli fà stragge, venendomi con fondamento asserito essere sin ad'ora fatalmente perite da duecento persone".

Mi s'a părut însă interesant raportul făcut în 1761 de Antonie Bartolovich, consul venețian la Durazzo asupra decăderii comerțului venețian din această scală și desvoltarea portului Saiada, din fața insulei Corfù. Bartolovich nu ascunde nimic celor cinci *savii alla mercanzia*. Face un raport amănunțit asupra comerțului venețian în Adriatică și în Sud-Estul Europei. Vorbește de comerțul Scutarinilor cu Valahia, de negustorii moscopoleni, molovișteni ruinați în comerțul lor cu Veneţia, de devierea comerțului Moscopolenilor spre Viena. „Gli Scutarlini raccolgono nella Vallachia la maggior quantità di cere"; „La disgrazia de naufraggi seguiti în passato che hanno rovinati molti mercanti greci di Moscopoli, Siacista, Ocrida e Malovista, che coltivavano e frequentavano questa scala"; „Il punto risveglia importantissime riflessioni per procurar di far riffiorire e redimere il commercio verso il quale pare che questi mercanti e particolarmente li Greci di Moscopoli, che comerciano in Germania, trasportando quantità di cottoni e pellami fino a Viena, ripiglierebbero il loro commercio con Venezia ogni quando fossero addolciti li dazi".

Într'o scrisoare a lui Pietro Rosa, consul la Durazzo (1719), către Carlo Ruzzini, ambasador venețian la Constantinopol, care avea să fie doge între 1731 și 1735, e vorba de un Gheorghe Vreto, moscopolean, recomandat pentru postul de dragoman: „Oggi è venuto da me il signor Georgio Vreto, mercante dà Voscopoli, amico di questo consolato e creatura del s. Nicolò Caraggiani, à

www.dacoromanica.ro

rapresentarmi qualmente questa sera è di partenza per Voscopoli, di dove poi deve passare di subito costì, perchè occorendomi, possa scriver all'E.V., dovendo lui stesso venire ad esibere la mia riverente siccura nelle venerate mani dell'E.V. Di tall'atto cortese lo ringraciai, nello stesso tempo l'incomodai della presente copia". Iar mai departe: „Siccome il consolato tiene somma premura, come dissi, di persona fedele, qual serva per dragomano della natione, conoscendo perciò il signor Georgio Vreto capace e bene affetto alla Repubblica Serenissima, per il che humilmente supplico l'E.V. degnarsi farli ottenere il beratto di dragomano, accertandola ch'esigeremo de questo un ottimo servizio."

*

n *Darul vremii,* I, 4–5, note despre conferinți ale lui T. Maiorescu la Berlin în 1861. Autorul, d. Iulian Jura, promite studii adîncite asupra ideologiei românești.

Tot acolo turneul lui Pascaly la Arad, în 1871, de d. Octavian Lupaș.

*

Note despre Bălcescu la Paris le dă d. I. M. Rașcu în revista *Îndreptar,* I, 5.

*

În *Țara Bîrsei,* II, 4, d. Axente Banciu se ocupă de editorii brașoveni frații Ioan și Constantin Boghici. Ultimul iea tipografia de la I. G. Schobeln (1804). — Sîrguincioasa lucrare a d-lui Caius Bardoși după cărți nouă (Grenville Murray, *Embassies and foreign courts,* Rostovțev, *The history and nature of international relations,* și Jayme Hill, *A history of diplomacy)* sufere de neorientare generală (nu se scrie Leo, Prokop; nu există un „cod venețian"; pluralul de la „relazione" e „relazioni", se zice *pregadi,* nu *pagadi* — pentru aceasta era de cercetat Rawdon Brown, *L'Archivio di Venezia).* Autorul ignorează toată bibliografia românească. — D. I. Colan are note despre St. O. Iosif.

*

O foarte inimoasă apărare a drepturilor etnologiei o dă d. Al. P. Arbore în articolul său din „Buletinul Societății de geografie" pe 1930: *Însemnătatea cercetărilor etnografice pentru cunoașterea poporului romîn* (București 1930). Problema începuturilor culturii de caracter abstract e soluționată pe basa celor mai variate cercetări.

*

www.dacoromanica.ro

D. Filaret Doboş publică în *Societatea academică romînă „Dacia", 25 de ani de viaţă studenţească, 21 Maiu 1905 — 21 Maiu 1930*, o adevărată scurtă istorie a vieţii universitarilor romîni din Bucovina în cursul ultimilor douăzeci şi cinci de ani. Dar e şi o importantă contribuţie la viaţa politică şi culturală a provinciei. Capitolul despre curentul „democratic" în Bucovina, al lui Aurel Onciul, e scris cu prietenie, deci adesea alături de adevăr. Se lasă la o parte toată patima, trecînd une ori şi de hotarele Bucovinei, toată campania de ponegriri şi vorbe grele de care s'a făcut vinovată une ori această direcţie, condusă de un om foarte înzestrat, dar fără multă conştiinţă. Resultatele sociale însă au fost, fără îndoială, foarte mulţămitoare. Poate era de făcut un mai mare loc inimosului Vasile Liţu, cu privire la care ar fi multe de spus. Partea privitoare la exposiţia din Bucureşti, în 1906, e deosebit de semnificativă pentru călduroasele sentimente naţionale ale societăţii. Au mai fost şi alte prilejuri de visitare a Romăniei, la care au participat şi „Dacieni": puteau fi amintite.

* * *

In *Arhiva Basarabiei*, II, 2, acte de la Alexandru Lăpuşneanu (facsimile), de la Petru Şchiopul (pentru Marele Logofăt Ion Golea), de la Ieremia Movilă (menţiunea „sculării lui Mihai-Vodă cu Muntenii asupra Domniei Mele, şi au prădat ţara aceasta a Moldovei", p. 206; hotarul îl fixează Ureche), de la Constantin Movilă (pentru Marele Postelnic Dumitrachi Chiriţă [Paleologul], 5 April 1609; pp. 208-11. Alt act, care-i dă, la 6 April din acelaşi an, Sencăuţii, Pipereşlii şi un loc de moară pe Jijia, fost dat de Ieremia lui Nicanor [nu Necanul], fostul Mitropolit, pp. 212-4. Se spune că el a servit şi Domnilor Ieremia şi Simion. Era soţul „Maricăi, mătuşa Domniei Noastre, fiica boerului Gheorghie, pîrcălabul Hotinului". Între marturi: Vasile Lozenschi Stolnicul, de sigur o rudă a lui Gheorghe acesta, care era Lozanschi, „Lozeanul", din Lozna. Ca pîrcălabi de Neamţ Stanislav şi Vicol, Manole la Roman), de la Radu Mihnea (pentru Tudori, pîrcălab de Hotin. Vînzătorul, „sluga noastră Ghedeon, feciorul lui Voico biv Logofăt", să nu fie Mitropolitul de mai tărziu? Între boieri, la acea dată de 30 Februar 1625, ultimul an al acestui Domn, e pe lîngă Trufandă, pîrcălabul de Neamţ, *Munteanul Spătar* Gorgan; şi Niculachi Stolnicul pare de acolo; Dumitraşco

www.dacoromanica.ro

Ştefan e Mare Logofăt; pp. 216-7; facismile), de la Vasile Lupu (pentru Dumitrachi Fulger care gonise la Voroncăuţi pe „nişte oameni din Nemciov", p. 218), de la 1807.—Note, de d. T. G. Bulat, despre Mănăstirea Doamnei, închinată la Russiko, cu „etisio" de 400 de lei pe an; Grecii permiseseră să se aseze acolo un pitar grec cu familia. Actele mănăstirii părăsite şi stricate încep cu 1480-1. La pagina 233, nu „Călmăsoara", ci Călmăşoaia (soţia lui Dumitraşcu Calmaşul de la Stănceşti, pomenit cu dînsa, Maria, la pp. 235-7; ea e „bolnavă la pat" în 1786; fiul Ienacachi la p. 238; v. p. 233). Menţiunea şi a lui Iani Hadîmbul, ctitorul mănăstirii Hadîmbului, care e, se pare, aceiaşi ca „mănăstirea lui cu hramul Naşterii Precistii la Hărlău" *(ibid.)*. Un ordin dat de Ecaterina, Doamna lui Istratie Dabija, la 8 Ianuar 1662. La 1681-2 Vornici de Botoşani: Constantin Jora Serdar şi Dumitraşcu Clucer (p. 234). Şi acte ale schitului Goftonului (pp. 234-5). Foarte importantă scrisoarea *„episcopului Dositei Maramorschi"* (de Maramureş, din Muncaciu) de la 26 Novembre 1735 către „arhimandritul Ezachil de la mănăstire Sfîntului Atanasie ot Copou, la Eşi" (p. 239).

Alt şir de acte, publicate de T. L. Boga: de la Alexandru Lăpuşneanu (nume: Picioran, Pîrşîilă, Păpuşă fiul lui Petrilă: satul Buhăşani la Chigeciu; Dragoman din Băsăşti; altul pentru Iordachi Ţura, portar de Suceava; Ţigani: Radul, Ursilă; martur: un Petre Marcevici pîrcălab; pp. 241-2), de la Petru Şchiopul (Greaca, soţia lui Oraş, fost Vornic; Paos Vornicul, 1586; pp. 244, 246), de la Radu Mihnea (pentru Pătraşco Ciolpan, în 1616; sate Socolul şi Alcidariul, pe Nistru), de la Vasile Lupu (Ţigani: Ugle, Albul, *Răzvan*, Vlaicu, Muşea, Cazacul, Ţina Craiu, Zamă, Taraş, Fetica, Gutul, Ciochină, Creţul, Dracea, Orheianul Văraiu, Ghiuni [Grec: Ghionis], Burghele, Sorica, Tatradie, Ghelemè, Bădică, Movca, Margea, Cain, Goronea, Gutu, Dudulea, Vicol, Buzea, Holboca, Hurpina, Prodan, Larie, *Necopole*, Vane, Boghea, Ochean, Gora, Pelaghia, Hir, Bica, Sîrbăscul, Gliugoros, Pătrinac, Goga, Fenica, Dortea, Gonta, Truşca Piţul, Şoşea, Vei, Ţilie, Burdujea, Grăjdan, Zoga, Gorcea, Buzea, Tropotin, Dochia, Fota, Mecea, Greaca, pp. 249-50), de la Gheorghe Ştefan (pentru Irina lui Ioniţă Cerchez biv Vel Stolnic, fiul Spătarului Cerchez; Ţigani: Tiliana, Loghina, Cătălina, Chirana, Oprea, Lazarina, Solomon, p. 25, no. VI; aiurea răzeşi: Ioance,

www.dacoromanica.ro

Bociuşcu, Codrescu, Huhulie, Dronca; pp. 251-2, no. VII), de la Iliaş Alexandru (pentru Mihalcea Hîncul; Lazor Nestriianul, nepot lui Banciu de Săcăreani", p 253), de la Gheorghe Duca (pentru Grigoraş Cârlig; nume: Ţelinca, Laşco, Ciudec, Chişcă; pp. 254-5; în altul: Sinata; în altul: Teta, Slavca, Clude, Nasteca, Vasco Bore, Romşea, Oliana, Ghinda, Pave, Hapca, Gafa, Matea, Drăghici, Merciul, Griga, Zoica, Oanţa, Nastasca, Voscul, Olina, Dimca, Săriia, Mîndrul, Armanca, Luchie; pp. 256-7), de la Mihai Racoviţă (1725: Lupu Gheuca, Serdar de Orheiu; pp. 258-9; nume: Harea).

*

Un jurnal al revoluţiei francese din 1830 se dă în *Revue des vivants*, IV, 7. Se strigă şi „Vive Napoléon II" (p. 924). Steagul roşu *atunci* încă pe turnurile de la Notre Dame (pp. 924-5. Tribunalul de comerţ declară ilegale ordonanţele lui Carol al X-lea (p. 926).

*

Două traduceri din Creaugă, de Lucy Bing, în *The slavonic review*, IX, 25.

*

D. dr. Nicolae I. Angelescu publică un studiu despre Rudolf Orghidan († 1862), Bucureşti 1930. E vorba de un negustor din Şcheii Braşovului, născut la 1797, care a întemeiat trei fabrici de hîrtie, una de oţel, una de căsci, o spălătorie de lînă. Din marea lui avere tipăreşte cele două volume ale Gramaticii romîno-germane din 1838-9. El si Dimitrie Marin, apoi el singur, în sfîrşit, el, cu Ioan Boghici, sprijină, de la 1837, *Foaia Duminecei* a lui Barac; şi *Halimaua* aceluiaşi Barac iese tot prin dărnicia lui Orghidan, care, la 1836, a luat în serviciul comunităţii româneşti ca profesor pe Bariţ. La 1848 face parte din delegaţia românească la Viena pentru drepturi politice. A sfîrşit la Bucureşti pe lîngă fiii aşezaţi aici.

*

Volumul VI, cuprinzînd secolul al XVIII-lea, din vestita *Histoire de la langue française des origines à 1900* a d-lui Ferdinand Brunot începe printr'o primă parte, în două volume, *Le mouvement des idées et les vocabulaires techniques*. Întăiul fascicul se

www.dacoromanica.ro

ocupă de filosofie, economie politică, negoț, industrie. O magistrală prefață arată afluxul în limbă a noii vieți. Dată fiind imensitatea cadrului, autorul consideră cartea sa, de o așa de vastă știință, totuși numai ca o bază. Bibliografia, așa de bogată, poate servi la orice studii cu privire la secolul al XVIII-lea. Întâiu se cercetează schimbarea de sens a cuvintelor *philosophe* și *philosophie*. „Filosofie" e acum „o metodă universală" (p. 12). Se arată ce resultă din conflictul acestui „libertinagiu de spirit" cu credința, ea însăși bogată în noi creațiuni lingvistice. Lupta politică lucrează și ea din partea ei. Se trece la partea largă a economiei politice. Numele de „physiocrates" e datorit, la 1758, editorului operelor lui Quesnay. „Aritmetica politică" vine din Anglia. Lupte între „filosofi" și „economiști", p. 32 și urm. Noua viață politică, a „cluburilor" și „coteriilor", își are partea în crearea unei limbi noui. „Spiritul public" vine din Anglia și creiază „publicistul" (pp. 36-7). De acolo și francmasoneria (pp. 38-9). „Opinia publică" e francesă, și mai veche (pp. 40-1). „Sentimente politice" e însă o inovație. „Revoluție" și „insurecție" sînt niște parveniți cari-și fac drum. „Opoziție" e un cuvînt recent, care se aplică numai lucrurilor din Anglia (p. 45). La Voltaire întâiu, și tot în legătură cu Anglia, „agitateur" (p. 46). „Petiție" va apărea mai târziu (p. 47). Poesia metafisică își are și ea locul. Hazlii legăturile incoherente de cuvinte în pamfletul *l'Ami du peuple*.

Supt titlul de „idées mères" noua ideologie e examinată în raport cu limba. Se trece în revistă „social" și tot ce derivă din acest termin, „perfectibilitate", „progres", „lumières", „umanitate", „filantropie", „cosmopolitism". „Fraternité", capătă un non sens și o vastă răspîndire. „Libertatea" iese din domeniul teologic și filosofic și ia primul loc în vocabularul politic al timpului (p. 128 și urm.). „Liberal" se aplică numai la legi, la principii (p. 129 și nota 6). „Egalitatea" e aruncată în discuție de Rousseau (p. 130). „Patrie", întrebuințat în sens material de secolul al XVII-lea, capătă acuma unul moral (p. 133 și urm.). „Patrie" și despotism nu merg alături. Aceiași evoluție la „patriot", „patriotism". Statul, care era pentru Turgot, „o Putere în limite naturale", devine forma abstractă de conducere a societății, „Națiune", „cetățean" evoluează în același timp. „Drepturile omului" trec de la Voltaire la economiști. În domeniul economic, „agio" e cuvîntul

www.dacoromanica.ro

venețian pentru: ajutor. De la pagina 413 înainte e o adevărată istorie a introducerii mașinilor în Franța (pînze imprimate, bumbac, lină, etc.). *Vagoane pe șine încă din secolul al XVI-lea în mine* (p. 415 nota 9. La 1787, după exemplul engles, se puteau vedea la Montcenis *(ibid.*, p. 415, nota 12). În partea politică, încă de la Bossuet se vorbește de „constitution d'état" (p. 427). De Lolme publică la 1787 cartea sa, vestită, *Constitution d'Angleterre.* Se citează și cea, socotită „genială" de Mirabeau, a lui Casaux, *Simplicité de l'idée d'une Constitution.* Turgot cere o „constitution". Pentru imposite pp. 480-3.

Fasciculul II, partea întâtu, despre științi, e datorit colaborației cu d. Max Fuchs. Se urmărește cu o admirabilă răbdare crearea limbii știinților abstracte. O parte din ea se datorește lui Newton. Ajută entusiasmul publicului pentru științi. „Filosofii" vulgarisează resultatul cercetărilor lor. Buffon se opune vocabulariului care se introduce prin Lineu. Un alt capitol privește limba artelor. Curioasă influența lui Poussin, marele pictor, așa de italian și în limbă. I se atribuie introducerea unor termini ca: *attitude, cadre, clair et obscur, grisaille, madone, svelte* (pp. 692-3). Prin scrisorile lui el apare ca un mare teoretician. Atunci, în secolul al XVII-lea, după *allievo* se face *élève.* Dar în curînd se formează o limbă a atelierelor. Școala lui Rubens învinge pe a lui Poussin în secolul al XVIII-lea și limba picturii se resimte. Tabloul nu mai vrea *logique et raison,* ci *goût* și *volupté.* Trebuie *vervă* înainte de toate, *magie, umor, capriciu, fantasie, spirit, geniu.* De pe la 1750 însă, autoritatea Academiei. *Sentiment* și *sensibilitate* „capătă un non sens". Cuvîntul *romanesc* se întrebuințează de Diderot pentru a spune că figurile lui Boucher sînt ireale (p. 749, nota 5). Diderot vrea ca, în fața subiectului, „să te înfiori de douăzeci de ori, să-ți pierzi somnul, să te ridici noaptea și să alergi în cămașă și desculț ca să pui pe hîrtii schițele la lumina unei lămpi" (p. 750). Romantism curat... O reacțiune către pictura istorică (p. 762 și urm.). Se atacă pictura flamandă, *des bambochades.* Se reia drumul către antichitate (p. 764 și urm.). Era un „néopoussinisme" însă, mai mult decît adevărul antic (p. 766). La 1704 încetează expozițiile la Louvre; la 1737 primul *salon* (de la „Salon carré") (p. 768). Pe la 1780 primul „Museum" *(ibid.).* Expoziții particulare, „ventes". Desemnul de „agrement", „pentru domnișoare" se ivește (pp. 768-9). De la 1737 critica de

www.dacoromanica.ro

artă (p. 769). La 1781 se vorbește de „peinturomanie“ (p. 771, nota 8). Snobismul, „tartouillismul“ se ivește și e luat în rîs (p. 773). În Germania apare, în 1750-8, la Baumgarten, „estetica“; Franța iea cuvîntul la 1753 (p. 799, nota 1).

NOTIȚE ISTORICE

Nu știu dacă s'a observat, în legătură cu *turnurile* dunărene ale lui Iustinian, această ordonanță a lui Valentinian și Valens cu privire la datoria de a face și întreținea asemenea întăriturì: „Tautomedi, duci Daciae Ripensis. In limite Gravitati Tuae commisso, praeter eas turres quas refici oportet, si forte indigeant refectione turres, administrationis tempore quotannis locis oportunis extrue. Quod si huius praecepti auctoritatem neglexeris, finita administratione revocatus in limitem ex propriis facultatibus eam fabricam quam administrationis tempore, adiumentis militum et impensis, debueras fabricare, extruere cogeris. Dat. XIII Kl. Iul., Med[iolano], divo Ioviano et Varroniano consulibus“ *(Codex Theodosianus* XV, I, XIII).

*

Ce era *pustia* documentelor ungurești o arată această definiție a lui Conachi; „Moșie fără apă sau izvoare în lăuntru sau la unul din capete nu se găsește, căci acele locuri prin ispisoace se numesc: «din pustie»“ (*Uricariul,* I, p. 393).

*

Moșia Unchete *(Uricariul,* V, p. 130), trebuie pusă în legătură cu boierul Uncleat, Uncheat de supt Alexandru-cel-Bun.

*

Pentru Tatul, pe lîngă un boier muntean din secolul al XV-lea, satul lui Tatul, Tătești, pe Tăzlăul-Sărat *(Arch. istorică,* I, p. 117, no. 164), un Tatul în Moldova supt Ștefan-cel-Mare, I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare,* I, 14.

*

Din vechii-juzi (сѣдѣцъ) pe cari i-a acoperit Domnia munteană se păstra la 1406 acela al Jiiului, al Jiiului întreg, urmașul lui Litovoiu: Bratul (Hasdeu, *Arh. Ist.*, I, p. 98, no. 134).

*

www.dacoromanica.ro

Din vechile autonomii ale oraşelor străine rămînea încă în 1453 îndatorirea pentru Domnul Moldovei de a cere voia lor pentru danii din moara Saşilor, cari, călcînd învoiala, trebuiau să plătească amenda de şaizeci de ruble de argint (*ibid.*, p. 102). Se vorbeşte de сасн wт кане *(ibid.)*.

*

De unde vine Huşul?

Am răspins teoria husită a Husiţilor. Iată o confirmare a negaţiei mele. La 1489, Ştefan-cel-Mare pomeneşte de siliştea unde fusese tîrgul Săratei şi unde „Jurj хоусива", al lui Husul sau Huşul, face, vînzare (*ibid.*, p. 154).

*

Între vechile tîrguri ale Moldovei se uită al Trebeşului, căruia Istrate Dabija-Vodă îi dă un privilegiu în 1662. El era al catolicilor băcăuani, al „băratului din tîrgu Bacăului" *(Uricariul*, V, p. 230).

*

Un alt tîrg dispărut.— La 1643 e vorba de „satul Broşteani unde au fostu trăgul Broşteani, în Ţinutul Iaşilor" (nu „Broşteai", nici „tîrgul Broaştei"). Locuitorii, cari n'au deci nimic a face cu Bahluiul, sînt represintaţi printr'un Vasile Broască (Hasdeu, *Arch. Ist.*, II, p. 21, no. 289). Tîrgul a devenit o parte a Iaşilor.

*

Din ce în ce mai mult mă încredinţez că aşa-numitul „Cîmp al lui Dragoş" e în legătură cu înaintaşul lui Bogdan. El cuprindea, pe apa Nechitului trei sate, între care Paşcanii şi Dragoteştii *(ibid.*, I, p. 110, no. 154). Aşa spune în actul lui Alexandru Lăpuşneanu din 8 April 1419. Altul de la Alexandru-cel-Bun, de la 9 Maiu 1555, arată că şi satul Cîndeştii era în acest „Cîmp" *(ibid.*, pp. 110-1, no. 155).

Pentru Păşcani socotiţi ca din Cîmpul-lui-Dragoş şi supt Petru Rareş, *ibid.*, pp. 132-3, no. 191.

*

Pentru titlul de: Mircea-cel-Bătrîn. Un „hrisov sobornicesc" al lui Alexandru Mavrocordat în Moldova din 1785 spune lui Grigore Matel Ghica: „Grigorie Ghica Voevod Bătrînul" *(Uricariul*, II, p. 75).

*

www.dacoromanica.ro

In actul din Hasdeu, *Arch. Ist.*, II, p. 19, interesant e *Berindeiu* ca *boier;* va fi un pretendent.

*

Județul Pădureț e pomenit într'un act de la Vladislav-Vodă, din 24 Iunie 1524 (Hasdeu, *Arch. Ist.*, I¹, p. 104, no. 142). Hasdeu nu l-a putut identifica, a adaus un semn de întrebare și l-a evitat în traducere.

*

Nu e fără însemnătate numele satului „Zugravii la Hîrlău", care aparținea Costineștilor *(ibid.*, III, p. 281).

*

In cronica germană a lui Ștefan-cel-Mare se dă, la lupta cu Hromot, un loc de frunte, potrivit cu legenda, lui Purice. Acest Purice apare ca pîrcălab de Hotin într'un document din 1494 (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare,* II, p. 38). Dar încă la 10 Ianuar 1435 numele-i dispare *(ibid.*, p. 39, no. XVII).

*

Actele lui Ștefan din Hîrlău cu grija Ungurilor de la vie, un Kiss, un Oláh, un Gyurkó, un Kárvák, o Agata *(ibid.*, p. 146 și urm.), sînt deosebit de interesaute.

*

Afacerea fugarilor din Caffa, pomeniți în aceiași cronică germană a lui Ștefan-cel-Mare, se presintă și în solia de la 1481 a lui Ștefan-cel-Mare la Caffa *(ibid.*, p. 365). Se vede că bieții Genovesi fugiseră la Camenița în 1476, împreună cu „săracii" suceveni, înaintea Turcilor. Ei erau considerați ca niște prinși de război și duși în lanțuri. Magistratul din Camenița îi liberează. Dar Sultanul cere pe fugari. Ștefan dă pe cei rămași; pentru cei douăzeci de la Camenița e silit a plăti 9.000 pentru cinci și cîte 5.000 de fiecare din ceilalți. Domnul vrea o despăgubire. Bogdan credea că e vorba de ostași tatari *(ibid.*, p. 366, nota 3).

*

„Chișinăul Roșu" pe Botna, în actul lui Ștefan de la 10 April 1458, e o cascadă, un „clăbucet" *(ibid.*, I, p. 8, no. V).

*

Toderaș Armașul dintr'un document al lui Ștefan (1464) *(ibid.*, I, p. 82, no. LI) nu face să se gicească și dincoace de Dunăre

www.dacoromanica.ro

forma macedoneană *auș*-avus. Căci cf. și Auoașa, de unde e originar, *ibid.*, p. 207.

*

Isaia, pircălabul de Chilia, boierul urmărit cu atîta atenție de cronica germană, dă la 13 Decembre 1465 episcopiei din Roman niște Țigani (*ibid.*, pp. 31-2, no. LVIII).

*

Marușca, fata lui Mihail Misici, de supt Alexandru-cel-Bun, căreia Ștefan îi face o donație în 1466 (*ibid.*, p. 107, no. LXIV), să nu fie mama lui Alexandru, fiul lui Ștefan? Dar și altă Marușcă la pagina 138, no. LXXXII. O Marușcă, soția lui Andreico Șerbici, *ibid.*, pp. 191-3, no. CIX. Lor nu li se fac donații.

*

Nume ungurești pe la Trotuș: Furău=Forró, dar și un „Ungurean" romîn, Ivanco, care ține pe fata lui „Furău" (1466), *ibid.*, pp. 92-3, no. LIX.

*

Și la 1466 o danie „la Chișinău, la fîntîna Albișoara", *ibid.*, p. 116, no. LXIX.

*

Dintr'un act al lui Ștefan de la 7 Maiu 1470 se vede că mătușa lui, Chiajna (cred că trebuie Кнѣжна, nu Кнѣжна), era fiica lui Alexandru-cel-Bun și a Marinei, „autokratorissa" greacă; numele ei adevărat, care se găsește odată, e deci Vasilisa. O Vasilisa, prin imitație, și la p. 459.

*

Ungurii de la Hîrlău și în 1470 (*ibid.*, pp. 149-50, no. LXXXVII).

*

Dresele lui Vlaicu, unchiul lui Ștefan, arse în „casa Rusului din Flocești" (pp. 177-8, no. CI).

*

Că Alexandru-cel-Bun înseamnă „cel Bătrîn" se vede din actul lui Ștefan de la 17 April 1480, care-i zice așa (*ibid.*, p. 239).

*

www.dacoromanica.ro

Intre boierii munteni refugiați la Ștefan-cel-Mare, un Stanciul Sinescul, la 1458 (*ibid.*, pp. 24-5, no. XIII). Tot așa la 1464 un Mircea ploscar, adaus supranumerar la mărturii și care poate fi viitorul pretendent muntean, „fiul Călțunei" (*ibid.*, p. 84). Apoi un Vlad Mursea (*ibid.*, pp. 135-6, no. LXXIX). Un Dragomir Banul e în aceiași categorie (*ibid.*, II, pp. 7, 11). Și un Dan Socol la 1473 (*ibid.*, pp. 189-91, no. CVIII).

*

Șandru Negrul, care pierde un zapis la Cetatea-Albă înainte de 1462, trebuie să fie un negustor (*ibid.*, p. 60).

*

Numele de Oltea al mamei lui Ștefan-cel-Mare a putut părea curios. Dar la 22 Ianuar 1489 e vorba de Mărinca și *Oltea*, fetele lui Pătru Brudur (*ibid.*, p. 366, no. CXCIV).

*

Hrăman nu poate fi, cum propune d. Górka, descoperitorul cronicei germane a lui Ștefan, și pentru că era nepotul, prin fata Crăstina, a boierului Oțel, deci de loc German (*ibid.*, pp. 73-4, no. XLIV). Un Oțelescul și la pp. 80-1. V. și no. LXXVI, pp. 129-30. Un Ștefu fiul lui Hrăman, *ibid.*, p. 300, no. CLXVII. Toader, fratele lui Hrăman, *ibid.*, p. 380, no. CXCIX. Un Țigan Hrăman, *ibid.*, p. 14.

*

Duma Isăescul din 1489 trebuie să fie fiul lui Isaia din Chilia (*ibid.*, p. 376).

*

Nu s'a observat până acum mențiunea, într'un act al lui Ștefan din 29 August 1480, a fiilor vestitului negustor Caliani, *Căliian* din Cetatea-Albă, Ivașco și Iurie, cari cumpără un Țigan, un „Tătar", Costea (*ibid.*, p. 243).

*

Scriitorul actelor de la 1482, de la 17 Februar, 17 August, 23 Septembre, Septembre 1483 și de la 13 Maiu 1484 e „Toader fratele lui Ion ДАСКАЛА" (*ibid.*, pp. 266, 268, 270, 272, 276-7). E un *dascăl de școală*. Cum actul următor e scris de un Ion, se impune identificarea lui cu dascălul. Fratele revine la 14

www.dacoromanica.ro

Maiu 1480 (*ibid.*, p. 283) și în cel următor. Urmează un Costea, și el fratele lui Ion dascălul (*ibid.*, pp. 286, 288, 296, 349, 398). Toader diace în 1487 (pp. 292, 302, 305, 309, 311, 313, 318, 324, 352, 362, 368, 374, 381, 385-6, 391, 421, 428-9, 431, etc). Ion însuși își zice și *diac* (*ibid.*, pp. 294, 298, no. CLXV; pp. 307, 319, 325, 335, 345, 397, 404, 409, 433, 457); e fratele lui Lucea, брат лѣчинь (p. 268, no. CXLVII; p. 316). Lui Toader însă i se zice Popovici (*ibid.*, p. 462, no. CCXXXIV).

*

Un pîrcălab de Crăciuna, singurul cunoscut, Mihul, la 13 Maiu 1484 (p. 281).

*

„Moise filosoful" apare și la 1488, la Trotuș: где бил Ѡанд wт Моиша (*ibid.*, p. 345). Un Moiseiu, *ibid.*, p. 461, no. CCXXXIII.

*

Manzilla din Argeș al lui Nicolae Olahus poate fi în adevăr Momcilă. Numele nu se află numai în Balcani. La 1631 un Momcilă din Deduleşti (Buzău), Iorga, *Studii și doc.*, XI, p. 289, no. 3.

*

Pentru Mitropolitul muntean Eftimie, un act din 2 Maiu 1571, Hasdeu, *Arh. istorică*, III, p. 48, no. 12.

*

Icoana dăruite de Țar lui Boris Gudunov lui Mihai Viteazul sînt pomenite într'o dare de samă despre întîlnirea solului acestuia, Petru Armeanul, el însuși un zugrav, la Pilsen, cu trimeșii moscoviți (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 418, no. 12). Boris pretinde că mai dăduse bani și „pentru zidirea bisericilor" *(ibid.)*.

*

Chiril Lukaris, ca Patriarh de Alexandria, e iscălit supt un act al lui Gavril Movilă ca Domn muntean, la 12 Februar 1618 *(ibid.*, II, p. 196, no. 338).

*

La Ustie, în exil, Elisaveta *(Ielisavefta;* pe pecete *Elisafta)*, văduva lui Ieremia Movilă, dă și, ea în românește, la „Februar 1615, lui Alexa Mustață stăpînire pe un sat dăruit la moarte de „dumneaei ğupăneasa bătrâna maica răpăosatului Domnului mieu Eremiia-Vodă ș'a noștri" sau, pe scurt „Movi oe". Actul e scris de Duml-

www.dacoromanica.ro

tru Buhuș, care nu era pisar domnesc (Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, p. 128, no. 186).

*

Dimitrie Cantemir tălmaciu. — În călătoria lui d'Avril se spune că Domnul Moldovei, care era Constantin Cantemir, li-a vorbit ospeților francesi două ceasuri, și despre cuceririle lui Ludovic al XIV-lea, și că s'a declarat foarte mulțămit că are acum prieteni matematici *(ibid.*, II, p. 14). Cum Domnul era total incult, conversația a trebuit să fie tălmăcită, adecă de fapt creată de Dimitrie Cantemir (c. 1690).

*

Pentru fuga lui Grigore Matei Ghica înaintea Rușilor lui Münnich, în *Uricariul,* II, p. 29: „Întîmplîndu-ne noi în sat în Roșieci și înțelegînd c'au trimes după noi un pogheaz, am purces de la Roșiești spre Galați, cu toată urdia noastră, și, fiindu-ne treacătul nostru pe în Ținutul Covurluiului pe la satul Gănești, în care sat este casa căpitanului Ioan Giușcă, lovind noi pe la casa lui fără veste, cu toată urdia noastră, și văzînd el că precum sîntem noi, îndată au venit la noi și din cele ce au avut ne-au scos conace, dar, afară din conacul ce ne-au dat, au avut cîtăva pagubă de spre oșteni noștri."

*

Pentru trecutul Brăilei.—După 1739 „smeritul giudecător Brăilii Isac-zadeà Derviș-Mustafà" vine la Iași ca să judece un proces al unor Turci cu Iordachi Cantacuzino Deleanul, care ar fi luat la 1739 niște oi ale lor de la Hotin. Boierul cîștigă: „Turcul plătește" și cînd judecă Turcul *(Studii și doc.*, XI, p. 83, no. 160).

*

Se știe că la 1802 și Moldova a fost încredințată Domnului muntean Alexandru Suțu. La 20 Iunie, într'un act, el datează din „cea d'intăiu Domnie a noastră la Moldavia i Țara-Românească" *(Uricariul,* I, p. 305).

*

Jurnalul mergerii boierilor din 1822 la Constantinopol, operă modestă, de geografie descriptivă și de politică, are de sigur ca autor pe Ioan Tăutul. Greșit, Codrescu *(Uricariul,* V, p. 139), o atribuie lui Beldiman, poetul.

---

www.dacoromanica.ro

ABONAMENTUL: 100 de lei pe un an.

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga
Bucureşti, Şoseaua Bonaparte, 6.

www.dacoromanica.ro